10 jaar onderzoek naar betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog in Nederland
Wat weten we?

Januari 2018
Afdeling Sociologie - Universiteit Utrecht
s.deregt@uu.nl

Universiteit Utrecht

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 - Inleiding	Pagina
1.1. Introductie Platform WOII en het doelgroepenonderzoek	**4**
1.2. Doelstellingen	**4**
1.3. Hoofdvraag	**4**
1.4. Projectorganisatie	**5**
1.5. Opzet onderzoek	**5**
1.6. Bestaand onderzoek	**5**
HOOFDSTUK 2 – INTERESSE	
2.1. Algemene interesse in Tweede Wereldoorlog	**7**
2.2. Interesse inhoudelijke thema's van de Tweede Wereldoorlog	**8**
2.3. *Interesse in groepen uit de Tweede Wereldoorlog*	**9**
2.4. Interesse in geografische schaal van de Tweede Wereldoorlog	**10**
2.5.Interesse in Tweede Wereldoorlog in vergelijking met andere gebeurtenissen	**10**
2.6. Belang herdenkingen en vieringen	**12**
2.7. Waarom vinden Nederlanders 4 en 5 mei belangrijk?	**16**
2.8. Waar gaan 4 en 5 mei over/waar zou deze over moeten gaan?	**16**
HOOFDSTUK 3 - BETEKENIS	
3.1. Associaties bij de Tweede Wereldoorlog	**21**
3.2. De betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor de wereld van nu	**21**
3.3. Betekenis van 4 en 5 mei	**24**
3.4. Emoties en de Tweede Wereldoorlog	**27**
HOOFDSTUK 4 - OMGANG	
4.1. Participatie in activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog	**29**
4.2. Motivaties voor participatie	**33**
4.3. Participatie op 4 en 5 mei	**34**
4.4. Motivaties voor participatie op 4 en 5 mei	**38**
4.5. Tevredenheid activiteiten	**39**
4.6. Effect van ondernemen activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog	**41**
HOOFDSTUK 5 – KENNIS	**42**
HOOFDSTUK 6 – SAMENVATTING	
6.1. Conclusies	**46**
6.2. Hiaten	**48**
BIJLAGE – OVERZICHT GEBRUIKTE STUDIES	**53**

OVERZICHT FIGUREN EN TABELLEN

FIGUREN

	Pagina
Figuur 1. Interesse in de Tweede Wereldoorlog	**7**
Figuur 2. Percentage Nederlanders dat als eerste aan de Tweede Wereldoorlog denkt bij het begrip oorlog.	**12**
Figuur 3. In hoeverre vinden Nederlanders het belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei worden herdacht?	**13**
Figuur 4. In hoeverre vinden Nederlanders het belangrijk dat jaarlijks 5 mei wordt gevierd?	**13**
Figuur 5. Wat is voor Nederlanders belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk?	**14**
Figuur 6. Aan welke groepen denken Nederlanders op 4 mei?	**17**
Figuur 7. Wat vieren Nederlanders op 5 mei?	**18**
Figuur 8. Wat is de betekenis van 4 mei voor Nederlanders?	**24**
Figuur 9. Wat is de betekenis van 5 mei voor Nederlanders?	**24**
Figuur 10. In welke mate geven nationale dagen of evenementen Nederlanders het gevoel verbonden te zijn met andere Nederlanders?	**26**
Figuur 11. Participatie op 4 mei (2007-2017)	**35**
Figuur 12. Volgen van 4 mei in de media door volwassen Nederlanders	**36**
Figuur 13. Participatie op 5 mei onder volwassen Nederlanders	**37**
Figuur 14. Volgen van 5 mei in de media door volwassen Nederlanders	**37**

TABELLEN

Tabel 1. Descriptives belang van historische gebeurtenissen (gesloten vraag)	**11**
Tabel 2. Descriptives belangrijkste historische gebeurtenissen (open vraag)	**11**

HOOFDSTUK 1 - INLEIDING

1.1.Introductie Platform WOII en het doelgroepenonderzoek

In april 2016 is het Platform WOII opgericht. Het Platform WOII is een samenwerking tussen het Nationaal Comité 4 en 5 mei (NC), de Oorlogsgravenstichting, de Samenwerkende Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH), het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies (NIOD) en de Stichting Liberation Route Europe (SLRE). Het Platform WOII stelt zich ten doel om gezamenlijk de betekenis van de Tweede Wereldoorlog over te brengen aan een breder en diverser publiek. Door goed samen te werken kan een kwalitatief en kwantitatief beter resultaat van de inspanningen van alle partijen worden bereikt. Voor deze partijen is het nuttig om zicht te krijgen op het gezamenlijke publiek dat ze bereiken, maar ook op (deels of geheel) nieuwe publieksgroepen. Om dit in kaart te brengen is binnen het Platform een domein overstijgend doelgroepenonderzoek opgezet.

1.2.Doelstellingen

Het Doelgroepenonderzoek heeft de volgende doelstellingen:

- Input leveren voor beleidsvorming van de organisaties binnen het Platform en daardoor dus dienstbaar zijn aan de doelstellingen van organisaties in het Platform;
- Voortbouwen op en verbanden leggen tussen eerdere onderzoeken;
- Inzicht bieden in de positie die het onderwerp Tweede Wereldoorlog inneemt ten opzichte van andere thema's en mogelijke tijdsbestedingen; kortom de mentaliteitsprofielen van 'consumenten';
- Een gedeelde en gedragen kennisbasis bieden voor alle leden van het Platform.

1.3.Hoofdvraag

De hoofdvraag van het doelgroepenonderzoek luidt als volgt:
Wat is de interesse voor, betekenisgeving aan en de omgang met de Tweede Wereldoorlog[1] *van Nederlanders (leeftijd 18+)?*

Hieronder worden de hoofdbegrippen uit de vraagstelling nader geduid:

- *Interesse voor*: de mate waarin de Tweede Wereldoorlog een plek heeft in de hoofden en harten van inwoners van Nederland. Hier vallen bijvoorbeeld vragen onder als interesse voor de Tweede Wereldoorlog, ook ten opzichte van andere (historische) gebeurtenissen. Ook steun voor 4 en 5 mei en herdenken en vieren in het algemeen vallen in de categorie interesse in de Tweede Wereldoorlog.

- *Betekenisgeving aan:* de rol die de Tweede Wereldoorlog wel of niet speelt in het persoonlijk leven van Nederlanders, oftewel de vraag wat de oorlog betekent voor een persoon (hiermee wordt individuele betekenisgeving en niet collectieve betekenisgeving bedoeld). Hier vallen vragen onder over de mate waarin de Tweede Wereldoorlog voor mensen persoonlijk van belang is en welke invloed deze oorlog heeft op hoe mensen nu in het leven staan. Bijvoorbeeld in hoeverre deze oorlog hun denken over de huidige samenleving en vrijheid beïnvloedt. Ook emoties en gevoelens die mensen ervaren bij het denken/bezig zijn met de Tweede Wereldoorlog vallen hieronder.

- *Omgang met/participatie*: de wijze waarop inwoners van Nederland actief of passief 'iets doen' met de oorlog (actief handelen of anderszins zichtbaar maken van deze betrokkenheid versus passief ondergaan). Concreet betekent dit bijvoorbeeld in hoeverre mensen

[1] *Tweede Wereldoorlog*: de Tweede Wereldoorlog wordt opgevat als de periode van september 1939 tot en met augustus 1945 in Europa, Azië en elders inclusief aanloop en nasleep.

oorlogsgraven, monumenten en herinneringscentra bezoeken, herdenkingen bijwonen, de Bevrijding vieren op 5 mei, tentoonstellingen**,** theatervoorstellingen en musicals over de oorlog bezoeken, documentaires en films over de Tweede Wereldoorlog kijken, persoonlijke gesprekken over de Tweede Wereldoorlog voeren, papieren en digitale archieven raadplegen, de website tweedewereldoorlog.nl of andere websites over de Tweede Wereldoorlog bezoeken, romans en geschiedenisboeken lezen en games en apps over de Tweede Wereldoorlog gebruiken.

1.4.Projectorganisatie

De projectgroep Doelgroepenonderzoek wordt geleid door Annelieke Drogendijk (Arq). In de projectgroep hebben zitting: Kees Ribbens en Erik Somers (NIOD) en Froukje Demant en Niels Weitkamp (Nationaal Comité 4 en 5 mei) en Bob Erinkveld (Arq). Frank van Vree (NIOD) en Jan van Kooten (Nationaal Comité) treden namens het Platform WOII op als gedelegeerd opdrachtgever. Het onderzoek wordt uitgevoerd door een gelegenheidscoalitie bestaande uit de afdeling sociologie van de Universiteit Utrecht (Sabrina de Regt) en onderzoeksbureau Motivaction (Ikrame Azaaj en Marco Sodderland). Dit consortium is gekozen na een offertetraject waarin vier verschillende organisaties hebben geparticipeerd.

1.5.Opzet onderzoek

Het Doelgroepenonderzoek bestaat uit drie deelprojecten:
1. Inventarisatie en verdere analyse van bestaand onderzoek en bestaande data;
2. Nieuw kwantitatief onderzoek onder de Nederlandse bevolking;
3. Implementatietraject voor de Platform-partners.

Voorliggend rapport is het resultaat van het eerste traject “Inventarisatie en verdere analyse van bestaand onderzoek en bestaande data”. In dit rapport is voor de herinneringssector relevant en reeds uitgevoerd publieksonderzoek in kaart gebracht. Het doel hiervan is ten eerste het inzichtelijk maken van bestaande kennis en van kennishiaten waardoor het nieuwe doelgroepenonderzoek voor Platform WOII effectiever ingezet kan worden en geen herhaling is van eerdere onderzoeken. Het doel is echter ook om een handzaam en duurzaam overzicht te maken waar ook in de toekomst op voorgebouwd kan worden. Zodat ook in de toekomst onderzoeksmiddelen effectiever en nauwkeuriger ingezet kunnen worden en voorkomen wordt dat onderzoekspartijen in de toekomst “het wiel opnieuw uitvinden”.

1.6.Bestaand onderzoek naar interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog in Nederland

Er is het afgelopen decennium in Nederland veel onderzoek gedaan naar de Tweede Wereldoorlog. Om opgenomen te worden in het overzicht moest het onderzoek aan een aantal voorwaarden voldoen. Ten eerste is afgesproken, door de partners van het Platform WOII, om in dit overzicht enkel onderzoeken op te nemen die in of na 2007 zijn uitgevoerd/gepubliceerd. Verder moet er voor het onderzoek gebruik gemaakt zijn van een steekproef waar mensen bevraagd zijn over de interesse in, betekenisgeving aan en/of omgang met de Tweede Wereldoorlog. Dit kunnen zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeken zijn. Tot slot zijn in dit overzicht enkel onderzoeken opgenomen die (ook) Nederlandse data bevatten. In totaal zijn meer dan 60 onderzoeken in kaart gebracht.

Deze studies staan overzichtelijk weergegeven in de bijlage. Bij elk onderzoek is, indien beschikbaar, een hyperlink opgenomen waar de lezer meer informatie over het onderzoek en/of de data kan vinden. Ook is per onderzoek aangegeven in welk jaar het onderzoek uitgevoerd/gepubliceerd is, wie de opdrachtgever van het onderzoek was, wie het onderzoek heeft uitgevoerd en of er aandacht wordt besteed aan interesse in, betekenisgeving aan en/of omgang met de Tweede Wereldoorlog.

Duidelijk is dat er het afgelopen decennium breed onderzoek is gedaan naar dit thema. Er zijn verschillende opdrachtgevers van het onderzoek. Veel onderzoek is geïnitieerd door maatschappelijke organisaties zoals het Nationaal Comité 4 en 5 mei, maar ook verschillende media en musea hebben opdracht gegeven voor onderzoek. Ook de uitvoerende partijen zijn divers: HBO's, universiteiten en (commerciële) onderzoeksbureaus. Ook de doelgroepen van de onderzoeken verschillen sterk. Sommige onderzoeken zijn representatief voor de Nederlandse bevolking, terwijl andere onderzoeken zich richten op specifieke doelgroepen zoals Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond, docenten, jongeren of bezoekers van bepaalde activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog. Kortom, het zijn diverse onderzoeken, met verschillende vragen en doelen. Samen zorgen deze onderzoeken voor een breed perspectief op interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog. In dit rapport zijn de hoofdconclusies van deze onderzoeken samengebracht. Door middel van een nummer is duidelijk gemaakt in het rapport uit welk onderzoek de bevindingen komen. De nummers achter de onderzoeksresultaten corresponderen met de nummers van de onderzoeken in de overzichtstabel in de bijlage van dit rapport. Voor de samenvattingen en de achtergronden van deze onderzoeken verwijzen we de lezer naar het document "SAMENVATTINGEN onderzoeken betrokkenheid WO2 2007-2017".

HOOFDSTUK 2 – INTERESSE
Wat is de interesse in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog?

2.1. Hoe interessant vinden Nederlanders de Tweede Wereldoorlog?

In 2011 is gevraagd hoeveel interesse Nederlanders hebben in de Tweede Wereldoorlog (22).

Figuur 1. Interesse in de Tweede Wereldoorlog

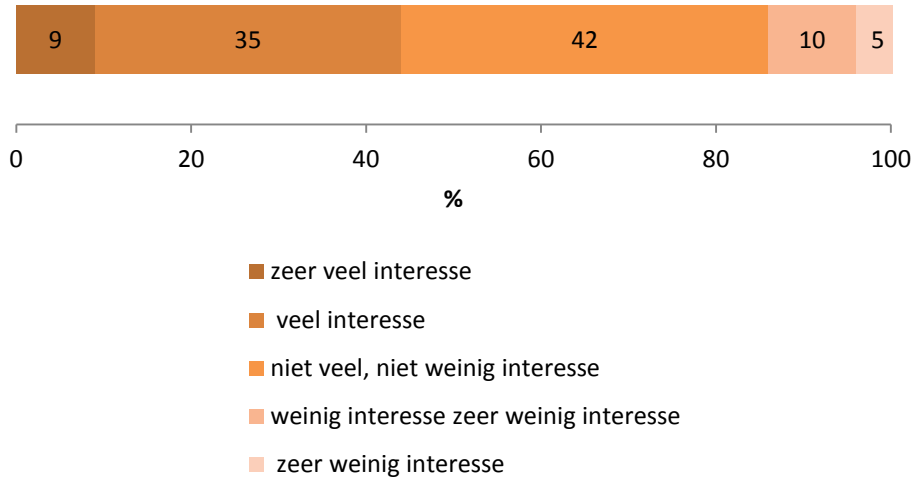

Negen procent van de Nederlanders geeft aan zeer veel interesse te hebben in de Tweede Wereldoorlog en 35% geeft aan veel interesse te hebben in deze oorlog. Tweeënveertig procent geeft aan niet veel/niet weinig interesse te hebben. Tien procent heeft weinig interesse in deze oorlog en 5% van de Nederlanders geeft aan zeer weinig interesse te hebben in de oorlog. De meeste Nederlanders zijn dus neutraal of (heel) geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog. Slechts een klein gedeelte van de Nederlanders vindt de oorlog (helemaal) niet interessant[2]. Een recenter onderzoek uit 2015 laat gelijkaardige cijfers zien (51).

Oudere Nederlanders hebben vaker (veel) interesse in de Tweede Wereldoorlog in vergelijking met jongere Nederlanders. Zo heeft 64% van de 65-plussers (zeer) veel interesse in de oorlog, terwijl dit bij jongeren (18 tot 24 jaar) 29% is. Ook zijn mannen over het algemeen meer geïnteresseerd in de oorlog in vergelijking met vrouwen. Zo geeft de helft van de mannen aan veel tot zeer veel interesse te hebben. Bij vrouwen is dit 36%. De verschillen wat betreft etnische herkomst en opleidingsniveau zijn klein (22).

[2] In een ander onderzoek geeft ongeveer een kwart aan dat zij in hun vrije tijd meer willen leren over de Tweede Wereldoorlog (48). Dit onderzoek is vanwege zelfselectie en regionale focus (vooral Noord-Brabant en Gelderland) echter niet representatief voor de Nederlandse bevolking. Jongeren (tot 24 jaar) lijken in dit onderzoek minder geneigd om in hun vrije tijd informatie over de Tweede Wereldoorlog te verzamelen.

2.2. Welke inhoudelijke thema's van de Tweede Wereldoorlog vinden Nederlanders vooral interessant?

In 2011 is gevraagd welke aspecten van de Tweede Wereldoorlog Nederlanders het meest interessant vinden (22). Hieruit komt naar voren dat het verzet en het leven van de gewone mensen aspecten zijn die Nederlanders het meest interessant vinden (deze worden door respectievelijk 47% en 45% van de Nederlanders genoemd). Ook de militaire geschiedenis en vervolging zijn thema's die Nederlanders aansprekend vinden (zij worden door respectievelijk 34% en 28% van de Nederlanders genoemd). Daderschap en de oorlogsgeschiedenis in Nederlands-Indië vindt men beduidend minder interessant (respectievelijk 10% en 8% van de Nederlanders heeft deze thema's genoemd).

Uit een onderzoek onder geschiedenisdocenten (18) komt naar voren dat zij denken dat leerlingen vooral veel interesse hebben in de Jodenvervolging. Dit wordt door 74% van de docenten genoemd. Ook collaboratie & verzet in Nederland (39%) en leven onder de Duitse bezetting (37%) worden relatief vaak genoemd. De Duitse opmars & de Nederlandse capitulatie en de Bevrijding van Nederland worden minder vaak genoemd (respectievelijk 26 en 25%). Zeventien procent van de docenten noemt de oorzaken en aanleiding voor de oorlog als thema dat de leerlingen interessant vinden. De nasleep (wederopbouw en ontstaan VN en EU) en de verovering en bezetting van Nederlands-Indië worden in het algemeen totaal niet interessant gevonden (respectievelijk 2 en 1%).

Docenten in het voortgezet onderwijs en het primair onderwijs geven aan vooral aandacht te besteden aan de Jodenvervolging/de Holocaust. Overigens vinden de meeste docenten (meer dan 90%), in tegenstelling tot wat soms gedacht wordt, het ook niet moeilijk om les te geven over de Jodenvervolging omdat dit emotionele discussie in de klas kan opleveren. Ook het leven van gewone mensen, het verzet, collaboratie en vervolging in het algemeen zijn onderwerpen waar docenten vrij veel aandacht aan geven in hun lessen over de Tweede Wereldoorlog. Beduidend minder aandacht wordt besteed aan de militaire geschiedenis en de Indische oorlogsgeschiedenis (39). Dit komt ook overeen met de persoonlijke interesses van de docenten die lesgeven over de Tweede Wereldoorlog.

- Vooral 65-plussers vinden het verzet een interessant thema. Vervolging is een thema dat vooral hoger opgeleiden en 65-plussers aanspreekt. Vrouwen vinden het leven van de gewone Nederlanders interessanter dan mannen. Mannen zijn meer geïnteresseerd in de militaire geschiedenis dan vrouwen (22).
- Uit een onderzoek (38) onder bezoekers van de tentoonstelling *de Tweede Wereldoorlog in 100 Voorwerpen* in de Kunsthal (2014) komt naar voren dat het dagelijks leven het thema is dat de bezoekers het meest aanspreekt (genoemd door 44% van de bezoekers). Ook (Joden)vervolging en verzet zijn thema's die deze bezoekers aansprekend vinden (respectievelijk door 39 en 37% van de bezoekers genoemd). Minder interessant vinden de bezoekers de militaire aspecten van de oorlog (10,3%) en de oorlog in Nederlands-Indië (8%).
- Ook een onderzoek onder Nederlanders die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis laat zien dat vervolging/razzia's/kampen, verzeten het dagelijks leven de onderwerpen zijn die Nederlanders het meest interessant vinden (51).

In 2015 is gevraagd welke nationale gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog meer aandacht zouden moeten krijgen tijdens een herdenking. Ook hier komt het belang van de Jodenvervolging duidelijk naar voren: meer dan de helft van de Nederlanders vindt dat dit aandacht zou moeten krijgen. Ook de Hongerwinter van 1944, de bombardementen op

Nederlandse steden en het leven van de gewone Nederlanders worden belangrijk gevonden (genoemd door respectievelijk 37%, 34% en 30% van de Nederlanders). Tussen de 20% en 29% van de Nederlanders noemt de volgende gebeurtenissen: de Duitse aanval op Nederland op 10 mei 1940, de Japanse kampen in Nederlands-Indië, het verhaal van Anne Frank en Operatie Market Garden. Gebeurtenissen als het buiten werking stellen van de rechtstaat, de Februaristaking in 1941 en het leven buiten de kampen in Nederlands-Indië worden minder belangrijk gevonden (genoemd door minder dan 20% van de Nederlandse bevolking). In het onderzoek (50) is ook gevraagd welke internationale gebeurtenissen die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gebeurd aandacht zouden moeten krijgen. Ook hier staat de Holocaust weer duidelijk op de eerste plaats (genoemd door de helft van de Nederlanders). Ook D-Day wordt relatief belangrijk gevonden (genoemd door 36% van de Nederlanders). Tussen de 20% en 30% van de Nederlanders noemt de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, de Kristalnacht en het krijgsgevangenschap en dwangarbeid aan de Birma-Siam spoorweg. De volgende internationale gebeurtenissen worden door minder dan 20% van de Nederlandse bevolking genoemd: de aanval op Pearl Harbor, de bombardementen op Engelse steden, de slag om Stalingrad, de bombardementen op Duitse steden en de Slag in de Javazee. Onderzoeken uit 2016 en 2017 laten hetzelfde beeld zien (58,61).

Hoger opgeleiden vinden relatief vaak dat aandacht moet worden besteed aan het buiten werking stellen van de rechtsstaat als gebeurtenis. Jongeren van 13 tot en met 17 jaar noemen relatief vaak het verhaal van Anne Frank. 65-plussers noemen vaker dan het Nederlands publiek de Holocaust en D-Day als gebeurtenissen waar aandacht voor zou moeten zijn (50,58).

2.3.Welke groepen uit de Tweede Wereldoorlog vinden Nederlanders vooral interessant?

Naast interesse in algemene thema's van de Tweede Wereldoorlog is (onder Nederlanders geïnteresseerd in oorlog en/of geschiedenis) ook onderzoek gedaan naar specifieke groepen die Nederlanders het meest interessant vinden (51). Hieruit komt naar voren dat het leven van de gewone mensen/burgers op de meeste interesse kan rekenen: 45% van de geïnteresseerde Nederlanders noemde deze groep. Ook slachtoffers, de Bevrijders en kopstukken/leiders zijn groepen die deze Nederlanders interessant vinden. Ongeveer 2 op de 10 geïnteresseerde Nederlanders zegt vooral oorlogsmisdadigers en collaborateurs interessant te vinden. Helden (12%) en spionnen (7%) worden minder vaak genoemd.

Voor vrouwen is het perspectief van gewone burgers en slachtoffers beduidend interessanter dan voor mannen, terwijl mannen juist relatief veel interesse hebben in het perspectief van kopstukken. Verhalen over bevrijders spreken laagopgeleiden relatief sterk aan. Hoogopgeleiden interesseren zich dan weer wat vaker voor gewone burgers en kopstukken. Jongeren hebben beduidend minder interesse in het perspectief van gewone burgers en slachtoffers. De thematiek van helden interesseert hen juist meer dan gemiddeld (51). Er zijn geen verschillen tussen autochtone Nederlanders en Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond.

Ook is gevraagd welke slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog speciale aandacht zouden moeten krijgen tijdens een herdenking van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog (50). Vervolgde groepen, verzetsstrijders, Nederlandse militairen en geallieerde militairen die Nederland hebben bevrijd worden door circa vier op de tien Nederlanders genoemd.

Burgerslachtoffers in Europa en geallieerde militairen die tegen Duitsland en Japan hebben gevochten, worden door circa een derde van de Nederlanders genoemd. Een kwart van de Nederlanders noemt Nederlandse militairen die in Nederlands-Indië omgekomen zijn en burgerslachtoffers van overzeese gebieden (Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen). Een onderzoek uit 2016 laat een gelijkaardig beeld zijn (58).

Hoger opgeleiden vinden relatief vaak dat speciaal aandacht aan groepen vervolgden moet worden besteed. Hetzelfde geldt voor verzetsstrijders. Naar leeftijd zijn er geen relevante verschillen (50, 58).

2.4.Op welke geografische schaal vinden Nederlanders de Tweede Wereldoorlog vooral interessant?

Er is ook (beperkt) onderzoek gedaan naar hoe interessant Nederlanders de Tweede Wereldoorlog in verschillende geografische gebieden vinden. Hieruit blijkt dat men de oorlog in Nederland, interessanter vindt dan de oorlog in Europa. De minste interesse is er voor de oorlog buiten Europa (48). Een ander onderzoek (onder een steekproef van Nederlanders die geïnteresseerd zijn in geschiedenis en/of oorlog) laat een ander beeld zien (51). Hieruit komt naar voren dat Nederlanders de oorlog vooral interessant vinden op nationaal en internationaal niveau. Deze geografische niveaus worden door bijna zes op de tien geïnteresseerde Nederlanders aangeduid. Ongeveer een kwart van deze Nederlanders geeft aan de oorlog vooral op het niveau van de familie interessant te vinden. Minder Nederlanders vinden de oorlog op regionaal en lokaal niveau interessant (genoemd door respectievelijk 17 en 16 procent). Het minst interessant vindt deze groep Nederlanders de oorlog op koloniaal niveau.

Voor vrouwen is het internationale perspectief op de oorlog minder belangrijk dan voor mannen, terwijl het perspectief van de eigen familie bij vrouwen juist belangrijker is dan voor mannen. Verder zijn hoogopgeleiden veel sterker geïnteresseerd in het internationale perspectief dan laagopgeleiden. Geïnteresseerde Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond vinden het nationale (Nederlandse) perspectief minder belangrijk dan overige geïnteresseerde Nederlanders. Het is overigens niet zo dat zij vooral geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het land waar zij en/of hun ouders geboren zijn. Deze groep Nederlanders geeft aan vooral het globale internationale perspectief interessant te vinden (51).

2.5.Hoe interessant vinden Nederlanders de Tweede Wereldoorlog in vergelijking met andere (historische) gebeurtenissen?

In het *Longitudinal Internet Studies for the Social sciences* is in 2014 zowel door middel van een open vraag (respondenten moeten zelf gebeurtenissen noemen) als door middel van een gesloten vraag (de respondent kan kiezen uit een lijstje met historische gebeurtenissen) achterhaald hoe belangrijk Nederlanders de Tweede Wereldoorlog vinden in vergelijking met andere historische gebeurtenissen (44,45).

Tabel 1. Descriptives belang van historische gebeurtenissen (gesloten vraag: 1 = *totaal niet belangrijk* en 10 = *zeer belangrijk*)

Gebeurtenis	Gem.	sd.
Tweede Wereldoorlog	8.62	1.94
Terroristische aanslagen Verenigde Staten 11 september 2001	8.17	2.01
Ontstaan sociale zekerheid (bv. AOW en Bijstand)	8.14	1.91
Val van de Berlijnse muur	7.93	2.15
Vrouwenemancipatie/feminisme	7.54	2.25
Moorden Pim Fortuyn en Theo van Gogh	6.89	2.35
Val enclave Srebrenica in Bosnië	6.20	2.46
Onafhankelijkheid Indonesië	5.96	2.57
Komst Turkse en Marokkaanse gastarbeiders Surinaamse	5.85	2.40
onafhankelijkheid	5.58	2.54

Tabel 2. Descriptives belangrijkste historische gebeurtenissen (open vraag)

Gebeurtenis	% genoemd
Tweede Wereldoorlog	33.3
Terroristische aanslagen Verenigde Staten 11 september 2001	19.9
Val van de Berlijnse muur	17.4
Kroning van Willem-Alexander	10.4
Introductie van de euro	6.7

Op basis van dit onderzoek is duidelijk te zien dat Nederlanders de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste historische gebeurtenis vinden. Zowel bij de antwoorden op de open vraag als de antwoorden op de gesloten vraag, staat deze oorlog duidelijk op nummer 1 (gevolgd door de terroristische aanslagen van 9/11 en de val van de Berlijnse Muur).

Uit onderzoek onder geschiedenisdocenten (18) naar interesse in de Tweede Wereldoorlog onder hun leerlingen komt ook naar voren dat leerlingen de Tweede Wereldoorlog de meest interessante periode vinden uit de Nederlandse geschiedenis. Acht op de tien docenten zeggen dat van alle tijdvakken de leerlingen die van de wereldoorlogen het interessants vinden. Op verre afstand volgen de tweede helft van de twintigste eeuw en de Grieken en de Romeinen. Als docenten de interesse van hun leerlingen voor de Tweede Wereldoorlog moeten belonen met een cijfer dan zouden ze gemiddeld een acht geven. Tot slot is ook aan een steekproef Nederlanders die geïnteresseerd waren in oorlog/geschiedenis gevraagd in welke historische gebeurtenissen/elementen zij interesse hebben. Ook hieruit kwam duidelijk naar voren dat Nederlanders de Tweede Wereldoorlog het meest interessant vinden. Van de geïnteresseerden gaf 64% aan interesse te hebben in de Tweede Wereldoorlog. Op ruime afstand volgden het leven van gewone burgers in oorlogstijd (31%), de Eerste Wereldoorlog (27%) en grote historische leiders (25%). Vooral de Onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië en internationale vredesmissies van Nederlandse militairen vonden deze Nederlanders die niet interessant (51).

Een andere manier om te achterhalen in hoeverre Nederlanders belang hechten aan de Tweede Wereldoorlog ten opzichte van andere oorlogen is door te vragen waar men aan denkt bij het begrip oorlog.

Figuur 2. Percentage Nederlanders dat als eerste aan de Tweede Wereldoorlog denkt bij het begrip oorlog (6,12,29,33,41,50,58,61).

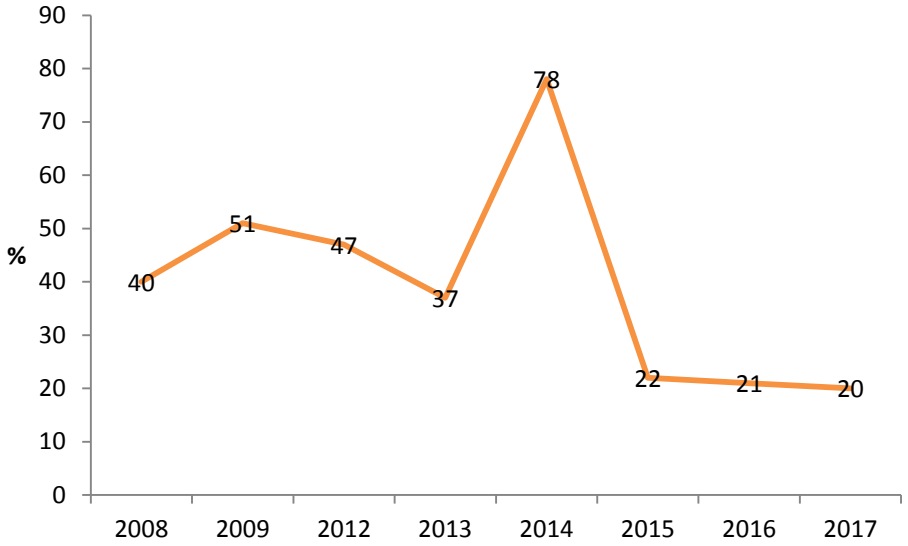

Met uit zondering van een sterke piek in 2014 lijkt de associatie tussen de Tweede Wereldoorlog en het begrip oorlog af te nemen over de tijd heen. In het begin dacht ongeveer de helft van de Nederlanders direct aan de Tweede Wereldoorlog wanneer zij dachten aan het begrip oorlog. De laatste jaren is dit ongeveer nog 1 op de 5 Nederlanders. De laatste jaren denken Nederlanders vooral ook vaak aan recentere oorlogen/conflicten (oorlog in Syrië, strijd tegen IS, conflict in Oekraïne etc.). Van alle oorlogen en conflicten in het verleden wordt de Tweede Wereldoorlog nog wel duidelijk het vaakst genoemd.

Mannen zijn veel vaker geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog dan vrouwen. De oorlogsgeneratie is (70plus) heeft meer interesse in de Tweede Wereldoorlog dan jongere generaties. Verder zijn vooral jongeren tot en met 15 jaar en Nederlanders tussen de 25 en 34 jaren bovenmatig geïnteresseerd. Hoger opgeleiden hebben meer interesse in de Tweede Wereldoorlog dan lager en middelbaar opgeleiden. Geïnteresseerde Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond, studenten, scholieren en docenten associëren oorlog minder vaak met de Tweede Wereldoorlog (51).

2.6.Hoe belangrijk vinden Nederlanders herdenkingen en vieringen over (het einde van) de Tweede Wereldoorlog?

Door middel van het Nationaal Vrijheidsonderzoek wordt jaarlijks het draagvlak voor 4 en 5 mei in kaart gebracht.

Figuur 3. In hoeverre vinden Nederlanders het belangrijk dat jaarlijks de oorlogsslachtoffers op 4 mei worden herdacht (3,6,12,15,23,29,33,41,50,58,61)?

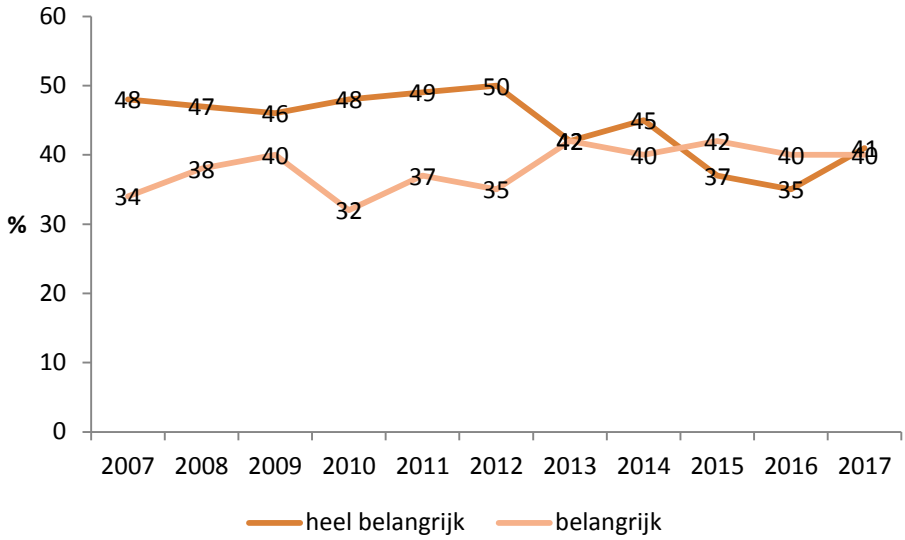

Over het algemeen vindt meer dan 80% van de Nederlanders de herdenking (heel) belangrijk. Er leek enige jaren een daling te zijn van het aantal Nederlanders dat aangaf de jaarlijkse herdenking op 4 mei heel belangrijk te vinden, maar deze trend lijkt weer gekeerd te worden in 2017. Kortom, het draagvlak voor 4 mei is groot en vrij stabiel in Nederland.

Figuur 4. In hoeverre vinden Nederlanders het belangrijk dat jaarlijks 5 mei wordt gevierd (3,6,12,15,23,29,33,41,50,58,61)?

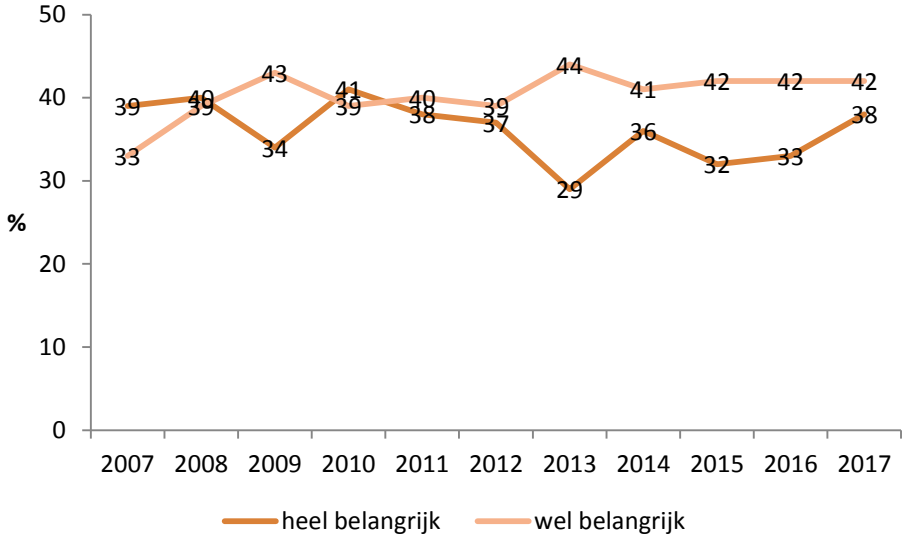

Ongeveer driekwart van de Nederlanders vindt de jaarlijkse viering op 5 mei (heel belangrijk). Hiermee is de steun voor 5 mei iets lager dan de steun voor 4 mei. Vooral het aantal Nederlanders dat 4 mei "heel belangrijk" vindt ligt gemiddeld 10% hoger dan het aantal Nederlanders dat aangeeft 5 mei "heel belangrijk" te vinden. Er zijn lichte schommelingen tussen de jaren, toch is er geen duidelijke trend waarneembaar dat Nederlanders structureel minder waarde zouden hechten aan 5 mei. Dus ook het draagvlak voor Bevrijdingsdag is groot en redelijk stabiel in Nederland.

- Vooral 65-plussers vinden het belangrijk dat de oorlogsslachtoffers jaarlijks herdacht worden op 4 mei, 18-24 jarigen vinden dit relatief minder belangrijk. Jongeren (13-17 jaar) vinden ook Bevrijdingsdag minder belangrijk dan volwassenen (18+).
- Er is geen verschil in waardering van 4 mei tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden. Ook mannen en vrouwen vinden de Dodenherdenking ongeveer even belangrijk (15).
- Hoe belangrijk men 4 mei vindt, wordt sterk beïnvloed door het voorbeeldgedrag van ouders. Hoe vaker ouders meededen aan 4 mei toen de respondenten jong waren, hoe belangrijker zij 4 mei vinden. Ook communicatie zorgt voor meer steun voor 4 mei, echter in mindere mate dan voorbeeldgedrag van ouders. Interessant is dat niet alleen communicatie met familieleden hier een rol speelt, maar dat ook een groot deel van de Nederlanders aangeeft hierover te communiceren met niet-familieleden, zoals vrienden, kennissen en collega's. Ook deze vorm van communicatie zorgt voor meer steun voor 4 mei (44).

Op basis van Figuur 3 en Figuur 4 lijken Nederlanders meer waarde te hechten aan de Dodenherdenking dat aan Bevrijdingsdag. Dit komt ook naar voren in onderzoek waarin direct is gevraagd of men 4 mei belangrijker vindt dan 5 mei.

Figuur 5. Wat is voor Nederlanders belangrijker: herdenken, vieren of zijn ze even belangrijk (3,6,15,23,29,33,41,50,58,61)?

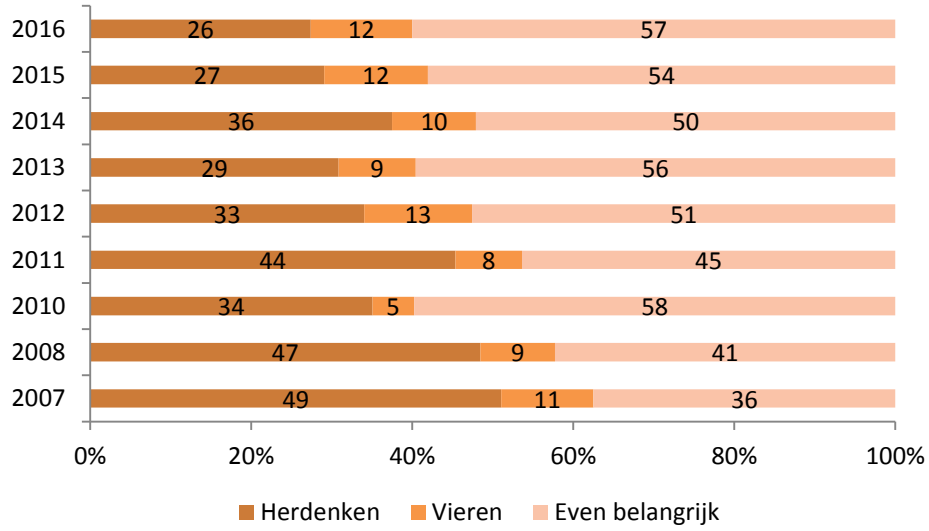

Zoals in Figuur 5 te lezen is zijn er meer Nederlanders die 4 mei belangrijker vinden dan 5 mei dan andersom. Op basis van deze cijfers lijkt er echter wel een afname te zijn van het aantal Nederlanders dat aangeeft 4 mei belangrijker te vinden dan 5 mei. In 2007 vond nog bijna de helft van de Nederlanders 4 mei belangrijker dan 5 mei en 10 jaar later is dit ongeveer een kwart. Op dit moment vindt iets meer dan de helft van de Nederlanders dat 4 en 5 mei even belangrijk zijn. Ook uit onderzoek speciaal onder jongeren komt naar voren dat 4 en 5 mei onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: de meerderheid van de jongeren is van mening dat we alleen indien we op 4 mei herdenken op 5 mei de bevrijding/vrijheid mogen vieren (21).

Het is overigens niet heel verrassend of uniek voor Nederland dat de steun voor 4 mei over het algemeen wat hoger lijkt te zijn dan de steun voor 5 mei. Uit de wetenschappelijke literatuur rondom herdenken komt duidelijk naar voren dat in het algemeen verwacht kan worden dat rituelen rondom verdriet en rauw meer impact hebben dan rituelen rondom vreugde en feest. Er worden meerdere redenen hiervoor gegeven. Eén reden is bijvoorbeeld dat rouwen een universeel proces is. Vrijwel iedereen kent een familielid of een bekende die is overleden. Het is daarom (deels) mogelijk om jezelf in te leven in het verdriet van nabestaanden van oorlogsslachtoffers. De meeste mensen die vandaag de dag in vrije democratieën leven hebben geen directe ervaring met het verdriet en de onderdrukking van een oorlog. Zij weten niet hoe het is om bang te zijn voor bommen, hoe het voelt als bekenden weggevoerd (kunnen) worden of hoe ellendig een hongerwinter is. Het is daarom veel moelijker om jezelf te verplaatsen in het gevoel van vreugde dat men gehad moet hebben bij de Bevrijding. Een andere reden is het psychologische *positive-negative asymmetry effect*. Dit is het idee dat mensen altijd meer beïnvloed worden door negatieve gebeurtenissen dan positieve gebeurtenissen. Het blijkt bijvoorbeeld dat geld verliezen meer invloed heeft op mensen dan het winnen van hetzelfde geldbedrag.

- Vooral ouderen (65+) hechten relatief veel waarde aan de herdenking ten opzichte van Bevrijdingsdag (23).
- Nederlanders die meer waarde hechten aan veiligheid dan aan vrijheid vinden 4 en 5 mei belangrijk dan Nederlanders die vrijheid belangrijker vinden dan veiligheid. Wanneer beide groepen het belang van 4 en 5 mei tegen elkaar afwegen dan blijkt dat beide groepen herdenken veel belangrijker vinden dan vieren. Wie meer vrijheid prefereert verkiest echter wat vaker Bevrijdingsdag, terwijl degene die meer hechten aan veiligheid de dodenherdenking belangrijker vinden (3).

Hier dient wel een kanttekening bij gemaakt te worden. Onderzoek liet zien dat de steun voor 5 mei onderschat lijkt te worden in veel onderzoek. Traditioneel gezien wordt altijd eerst gevraagd naar steun voor 4 mei en daarna naar steun voor 5 mei. Hierdoor is er sprake van een zogenaamd *contrast effect*. Met andere woorden, het feit dat de steun voor 5 mei lager uitvalt komt deels doordat meestal eerst gevraagd wordt naar de steun voor 4 mei. Indien men eerst vraagt naar het belang van 5 mei en dan naar het belang van 4 mei, dan valt de steun voor 5 mei significant hoger uit dan indien eerst gevraagd wordt naar steun voor 4 mei en dan naar steun voor 5 mei (44).

Hoewel Nederland nog meer herdenkingen omtrent de Tweede Wereldoorlog kent, is steun voor en interesse in deze herdenkingen helaas relatief weinig onderzocht. In 2009 is gevraagd welke herdenkingen men naast 4 en 5 mei nog meer belangrijk vindt (12). De meest genoemde herdenking was Holocaust Memorial Day (34%). Ook de herdenking en bevrijding in Nederlands-Indië (27%) en de Nederlandse Veteranendag (24%) werden relatief vaak genoemd. Bijna de helft van de ondervraagden geeft echter aan dat men geen van deze herdenkingen belangrijk vindt. Ook uit onderzoek onder jongeren (21) komt duidelijk naar voren dat de meeste jongeren de Nationale Dodenherdenking de meest passende herdenking vinden voor de Tweede Wereldoorlog. Andere herdenkingen kunnen op veel minder steun rekenen (minder dan 10% noemt herdenkingen als Auschwitzherdenking, Holocaust Memorial Day en de Herdenking 15 augustus 1945 als meest passende herdenkingsdag voor de Tweede Wereldoorlog). Verder weten we uit eerder onderzoek dat Nederlanders weinig voelen voor een internationale herdenkingsdag voor de Tweede Wereldoorlog. Mensen vinden het belangrijk dat het nationale karakter behouden blijft (1).

2.7.Waarom vinden Nederlanders 4 en 5 mei belangrijk?

In 2014 is aan mensen die de Dodenherdenking op 4 mei (heel) belangrijk vinden (met een open vraag) gevraagd waarom zij 4 mei belangrijk vinden (41). Uit de antwoorden blijft dat 4 mei vaak gezien wordt als een eerbetoon aan mensen die voor onze vrijheid zijn gestorven. Ook is 4 mei voor veel Nederlanders een moment van bezinning waarop wordt stilgestaan bij de gevolgen van oorlog. In een onderzoek onder jongeren (21) is ook gevraagd waarom zij het herdenken van de Tweede Wereldoorlog belangrijk vinden. Driekwart van de jongeren gaf aan dat zij dit belangrijk vonden om de herinnering aan oorlogsslachtoffers levend te houden. Ongeveer de helft van de jongeren gaf verder aan het belangrijk te vinden zodat mensen beseffen dat vrijheid niet vanzelfsprekend is. Ook het beseffen dat oorlog en onderdrukking nog steeds bestaan werd relatief vaak genoemd (43%). Ongeveer 1 op de 10 Nederlanders hecht geen waarde aan 4 mei. Aan deze mensen is in 2015 gevraagd waarom zij 4 mei niet belangrijk vinden (50). De reden die het meest genoemd wordt (door 41%), is dat het te lang geleden gebeurd is. Andere redenen die deze Nederlanders geven om 4 mei niet belangrijk te vinden zijn: ‘het is geforceerd, te ceremonieel en van boven opgelegd’(20%), ‘het is niet aansprekend genoeg (15%), ‘er zijn te veel andere oorlogen om stil te staan bij de Tweede Wereldoorlog’ (14%) en ‘het heeft geen nut, men leert er niks van’ (8%).

In 2015 is ook onderzoek gedaan naar waarom Nederlanders de jaarlijkse viering op 5 mei belangrijk vinden (50). De meest genoemde reden (door 31% van de voorstanders) is het stilstaan en vieren van onze vrijheid is niet alleen een historische gebeurtenis. Ook om het levend te houden voor toekomstige generaties (16%), omdat de Bevrijding het waard is om gevierd te worden (12%), omdat vrijheid niet vanzelfsprekend is (11%) en vrijheid is het belangrijkste dat we hebben (10%) worden regelmatig genoemd als reden om 5 mei belangrijk te vinden. Uit dankbaarheid voor de gebrachte offers voor onze vrijheid wordt minder vaak genoemd (minder dan 10%). De belangrijkste redenen om 5 mei niet belangrijk te vinden is dat het te lang geleden is gebeurd (24%) en dat het niet aanpreekt (22%). Ook vindt 14% van de Nederlanders die 5 mei niet belangrijk vinden dat het geen nut heeft. Andere redenen die genoemd worden om de jaarlijkse viering van 5 mei niet belangrijk te vinden zijn: we moeten niet in oude emotie blijven hangen, maar ons richten op het nu, de Dodenherdenking is belangrijker, het is te geforceerd, er zijn al genoeg feesten, het is een gewone dag en sommige van deze Nederlanders vinden één keer in de vijf jaar 5 mei vieren voldoende.

2.8. Waar gaan 4 en 5 mei over/waar zouden deze dagen over moeten gaan?

In dit hoofdstuk kwam reeds naar voren dat Nederlanders veel waarde hechten aan 4 en 5 mei. Dit zijn de twee grootste (herdenkings)dagen rondom de Tweede Wereldoorlog. De vraag is echter in welke mate Nederlanders daadwerkelijk stilstaan bij de Tweede Wereldoorlog op 4 en 5 mei? In het Nationaal Vrijheidsonderzoek wordt jaarlijks gevraagd aan wie Nederlanders denken op 4 en 5 mei. Is dat enkel aan oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog of ook aan oorlogsslachtoffers van andere oorlogen? En, herdenken Nederlanders enkel Nederlandse oorlogsslachtoffers of ook oorlogsslachtoffers uit andere landen?

Figuur 6. Aan welke groepen denken Nederlanders op 4 mei (3,6,12,15,23,29,33,41,50,58,61)?[3]

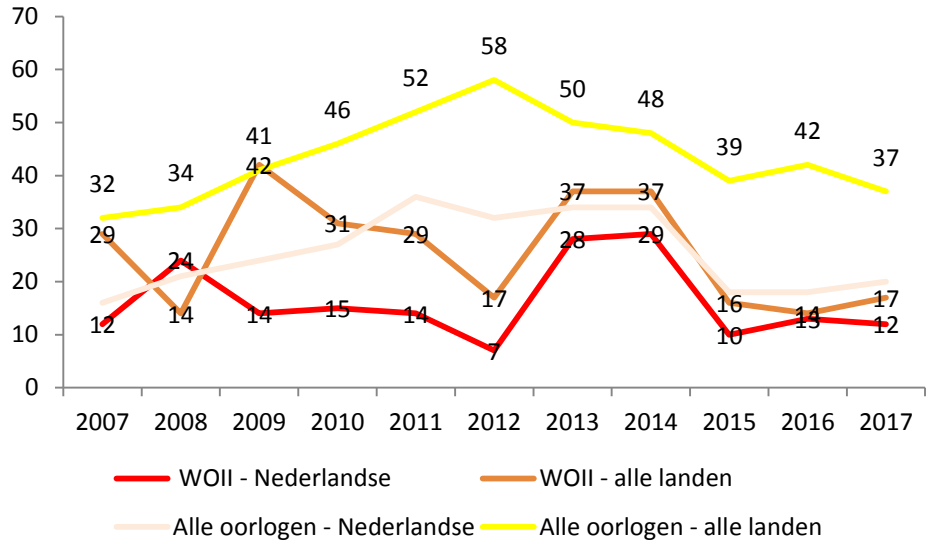

Bovenstaand figuur toont aan dat Nederlanders vaak een brede blik hebben op herdenken: het herdenken van oorlogsslachtoffers uit alle landen en van alle oorlogen komt het meeste voor. Enkel denken aan Nederlandse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog komt het minst vaak voor. In 2015 is direct aan Nederlanders gevraagd of zij het een goed idee vinden om op 4 mei de aandacht nadrukkelijker te richten op de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog (50). Nederland blijkt verdeeld te zijn over de vraag of de aandacht op 4 mei nadrukkelijker moet worden gericht op gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. Tweeënveertig procent van de Nederlanders is het (helemaal) eens met dit idee, terwijl 22% van de Nederlanders het hier (helemaal) niet mee eens is, 32% neemt een meer neutrale houding in en is het eens noch oneens met dit idee. Er is ook gevraagd waarom Nederlanders wel of niet vinden dat er meer aandacht zou komen voor de Tweede Wereldoorlog op 4 mei. De belangrijkste reden om wel aandacht te besteden aan de Tweede Wereldoorlog is om de boodschap 'dit nooit meer' door te geven aan jongere generaties (dit wordt door 59% van de voorstanders genoemd). Andere redenen om meer aandacht te willen geven aan de Tweede Wereldoorlog op 4 mei zijn: omdat in de Tweede Wereldoorlog vele mensen hun leven hebben gegeven voor onze vrijheid (45%), vanwege de invloed van de Tweede Wereldoorlog op onze geschiedenis (40%), vanwege de Holocaust/ de Jodenvervolging (33%), vanwege de wereldschaal van de Tweede Wereldoorlog (18%), omdat dit de laatste oorlog is die op Nederlands grondgebied plaatsvond (16%) en omdat onze rechtstaat door de bezetters buiten werking werd gesteld (7%). Tegenstanders van een grotere focus op de Tweede Wereldoorlog op 4 mei vinden vooral dat de Dodenherdenking over slachtoffers van andere oorlogen moet gaan (63%) en dat het onvoldoende recht doet aan slachtoffers van de oorlogen en conflicten (28%). Ook zegt ongeveer een kwart van de tegenstanders dat de Tweede Wereldoorlog lang geleden is en dat door het centraal stellen van deze oorlog 4 mei in de toekomst niet blijft leven onder de bevolking.

[3] De exacte vraagstelling is door de jaren heen veranderd. Ook was het tot 2016 mogelijk om meerdere antwoorden te kiezen.

Voorstanders van het nadrukkelijker centraal stellen van de Tweede Wereldoorlog op 4 mei zijn relatief vaak 50-plusser en vaak lager opgeleid. Voorstanders vinden 4 mei vaker dan tegenstanders 'heel belangrijk' voor iedereen (42% versus 31%) en voor zichzelf (32% versus 23%). De focus bij de herdenking ligt meer op het herdenken van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Ook is deze groep het vaker oneens met het idee om voormalige daders van de Tweede Wereldoorlog te herdenken (61% versus 41% van de tegenstanders). Ook voelen voorstanders er minder voor om tijdens de dodenherdenking aandacht te geven aan oorlogsmisdaden waar Nederland in het verleden zelf bij betrokken is geweest (21% versus 27%). (50)

Er is ook onderzoek gedaan naar hoe centraal de Tweede Wereldoorlog is bij de viering van 5 mei. Vieren Nederlanders vooral de Bevrijding of vrijheid in het algemeen?

Figuur 7. Wat vieren Nederlanders op 5 mei (29,33,41,50,58,61)?[4]

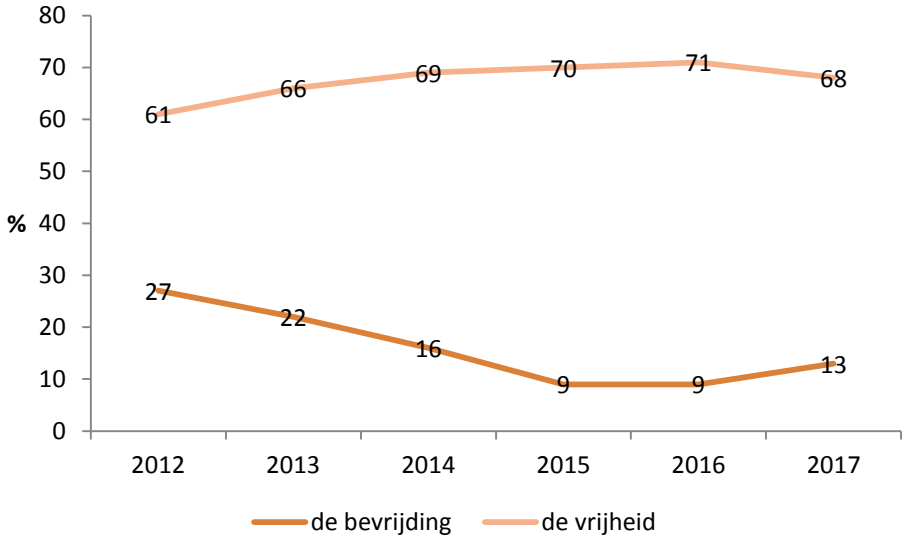

In Figuur 7 zie we dat wanneer Nederlanders gedwongen worden te kiezen tussen of het vieren van vrijheid of het vieren van de Bevrijding dat de meeste Nederlanders aangeven dat zij de vrijheid vieren[5].

Jongere Nederlanders vieren verhoudingsgewijs vaker de vrijheid, terwijl 65-plussers vaker de Bevrijding vieren (23). Onderzoek toont aan dat de traditionele leeftijdsverschillen in steun voor 5 mei te verklaren zijn door het gegeven dat oudere Nederlanders Bevrijdingsdag vaker aan de Tweede Wereldoorlog koppelen dan jongere Nederlanders. Hoger opgeleiden vieren vaker alleen de vrijheid dan lager opgeleiden. Van de Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond geeft 23% aan geen van beide te vieren, tegen 10% van de autochtone Nederlanders (15). Bezoekers van Bevrijdingsfestivals vieren vaker de vrijheid in het algemeen (in plaats van het einde van de Tweede Wereldoorlog/de Bevrijding) dan het algemeen publiek (31).

[4] Voor 2012 is er een heel andere vraag gebruikt waardoor deze gegevens niet opgenomen zijn.
[5] Uiteraard zou je kunnen zeggen dat het vieren van de Bevrijding onder het vieren van vrijheid valt. Nederlanders die stilstaan bij de Bevrijding, maar ook bij vrijheid in het algemeen en/of recente oorlogen vullen daarom in dat zij de vrijheid vieren. Hierdoor wordt het percentage Nederlanders dat (ook) de Bevrijding viert op 5 mei met deze vraag wellicht onderschat.

Samenvattend, hoewel de Tweede Wereldoorlog wel centraal staat tijdens deze twee dagen en herdenken en vieren voor een deel van de Nederlanders ook onlosmakelijk verbonden is met de Tweede Wereldoorlog, hebben de meeste Nederlanders een bredere blik op herdenken en vieren. Zij staan niet enkel stil bij de Tweede Wereldoorlog, maar ook bij (slachtoffers van) andere/recentere oorlogen en conflicten.

Onderzoek toonde aan dat hoewel de Tweede Wereldoorlog belangrijk is voor zowel 4 mei als 5 mei, de mechanismes wel anders zijn. Zo wordt gevonden dat objectieve kennis van de Tweede Wereldoorlog positief gerelateerd is aan steun voor 4 mei. In andere woorden: mensen die veel kennis hebben van de Tweede Wereldoorlog hechten meer waarde aan de jaarlijkse Dodenherdenking. Opvallend is dat deze objectieve kennis van de Tweede Wereldoorlog NIET gerelateerd is aan steun voor 5 mei. Hier geldt niet dat hoe meer kennis mensen hebben van de Tweede Wereldoorlog hoe belangrijker zij deze dag vinden. Beeldvorming is hier veel belangrijker: waar denken mensen aan op 5 mei? Hier is wel gevonden dat de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol speelt. Mensen die bewust stilstaan bij de Tweede Wereldoorlog op 5 mei vinden deze dag belangrijker dan mensen die aan andere oorlogen denken. Kortom, hoewel de Tweede Wereldoorlog voor beide dagen belangrijk is, lijkt objectieve kennis over deze oorlog belangrijk voor 4 mei en zijn verhalen en associaties belangrijk voor 5 mei.

De Tweede Wereldoorlog heeft uiteraard veel kanten. Een interessante vraag is of Nederlanders vinden dat daders (zoals gesneuvelde Duitsers en Nederlanders die samenwerkten met de Duitse bezetter) aandacht moeten krijgen op 4 mei. Bijna de helft van de Nederlanders is van mening dat er geen aandacht moet komen voor daders op 4 mei. Iets meer dan een kwart van de Nederlanders vindt dat er wel aandacht moet komen voor de daders en een kwart van de Nederlanders geeft aan dit niet te weten (50,58). Dit komt overeen met onderzoek onder bezoekers van de Nationale Dodenherdenking in Amsterdam (52). Ook hier gaf ongeveer 30% aan wel daders te denken, maar de meeste bezoekers gaven aan dit niet te doen. Nederlanders zijn wel iets positiever over de vraag of op lokaal niveau stilgestaan mag worden bij daders. Onderzoek toonde aan dat de meeste Nederlanders (58%) vinden dat er op 4 mei in Nederlandse gemeenten ook stilgestaan mag worden bij de Duitse soldaten die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog (34). Er is ook aan Nederlanders gevraagd waarom zij vinden dat er wel of geen aandacht besteed moet worden aan daders tijdens de Dodenherdenking (50). De redenen die het meest genoemd werd om wel aandacht te besteden aan daders is de hand in eigen boezem steken (genoemd door 18% van de voorstanders). Twaalf procent van de voorstanders geeft aan dat ieder slachtoffer telt, want het zijn allemaal mensen. Verder worden zodat we leren van het verleden en het aanvaarden van de verantwoordelijkheid en de gevolgen genoemd door de voorstanders (4%). Tegenstanders vinden dat dit beter op een andere dag kan, dat het niet past in het kader van de herdenking van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en dat het niet past bij 4 mei/de Dodenherdenking is daar niet voor (10% van de tegenstanders). Ook vinden tegenstanders dat het herdenken van Nederlanders als slachtoffers en daders niet samen gaat, dat het verwarring wekt wanneer zowel slachtoffers als daders herdacht worden.

Ook is in kaart gebracht hoe men staat tegenover het herdenken van zwarte bladzijden uit de eigen geschiedenis (50,58). Iets meer dan een kwart van de Nederlanders denkt dat het goed is om tijdens de Dodenherdenking aandacht te besteden aan deze donkere kanten van de nationale geschiedenis. Vier op de tien Nederlanders willen hier wel aandacht aan besteden, maar niet op 4 mei. Voorstanders van het herdenken van zwarte pagina's uit de nationale

geschiedenis noemen de politionele acties in Nederlands-Indië en de Nederlandse rol in de slavernij het vaakst. De samenwerking van de Nederlanders met de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog en Srebrenica worden het minst vaak genoemd. Recent is onderzoek gedaan naar wat de gevolgen zouden zijn van het aandacht besteden aan de donkere kanten van de Nederlandse geschiedenis. Hieruit kwam naar voren dat een focus op slavernij, de Onafhankelijkheidsoorlog met Indonesië en Srebrenica niet zorgen voor meer of minder steun voor 4 mei. Een focus op collaboratie op 4 mei zorgt echter voor minder steun voor de Nationale Dodenherdenking (62).

- Vooral in Limburg is men positief over het herdenken van omgekomen soldaten (62%). De steun voor het herdenken van omgekomen Duitsers is het laagst in Flevoland en Utrecht (iets minder de helft). (34)
- De steun voor het herdenken van Duitsers lijkt iets hoger te zijn onder Nederlandse jongeren (35). Zo vinden ruim zes op de tien jongeren het mooi signaal van verzoening als op 4 mei ook stilgestaan wordt bij Duisters die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen in Nederland. Bovendien geeft een meerderheid van de jongeren aan dat indien ze de keuze zouden krijgen dat zij zelf ook langs Duitse graven zouden lopen. Jongere Nederlanders vinden ook vaker dan gemiddeld dat er tijdens de dodenherdenking ook aandacht moet worden besteed aan zwarte bladzijden uit onze eigen geschiedenis. 25- tot en met 34-jarigen vinden relatief vaak dat er aandacht zou moet worden besteed aan slavernij (50,58).
- De steun voor 4 mei zou wel significant toenemen onder Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond indien aandacht besteed zou worden aan de val van Srebrenica (62).

HOOFDSTUK 3 - BETEKENIS
Wat betekent de Tweede Wereldoorlog voor Nederlanders?

3.1.Waar denken Nederlanders aan indien zij aan de Tweede Wereldoorlog denken?

De Tweede Wereldoorlog is uiteraard een conflict met veel gebeurtenissen en veel verschillende aspecten. Waar denken de Nederlanders echter aan als zij het begrip de Tweede Wereldoorlog horen? Dit is in 2015 gevraagd aan een groep Nederlanders die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis. Hier komt duidelijk uit naar voren dat de Tweede Wereldoorlog voor veel Nederlanders onlosmakelijk verbonden is met de Jodenvervolging/de Holocaust. Bij meer dan 4 op de 10 geïnteresseerden is de Jodenvervolging/de Holocaust het eerste waar zij aan denken bij het begrip de Tweede Wereldoorlog. Nog eens 21 associeert de oorlog vooral met concentratiekampen en deportaties. Ook Hitler wordt vaak genoemd. Verder denken de geïnteresseerde Nederlanders bij het horen van het begrip Tweede Wereldoorlog vaak aan bombardementen/offensieven, as-mogendheden, D-day en nazi's in het algemeen (51).

Bij vrouwen en hoogopgeleiden is de associatie met Jodenvervolging relatief het sterkst. De associatie met Hitler is veel sterker onder jongeren (56%) dan onder ouderen (11%). Geïnteresseerde Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond hebben gelijkaardige associaties bij het begrip de Tweede Wereldoorlog als autochtone Nederlanders. Studenten en scholieren denken relatief vaak aan Hitler en aan de Nazi's indien zij aan de Tweede Wereldoorlog denken (51).

3.2.De betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor de wereld van nu

Een grote meerderheid van de Nederlanders (70%) vindt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de wereld van nu te begrijpen (51). In meerdere onderzoeken is aandacht besteed aan de relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en hoe Nederlanders over de samenleving/de huidige wereld denken. In 2015 is een studie gedaan onder jongeren (in de leeftijd van 16 tot en met 29 jaar) in 31 landen, waaronder Nederland (54). De meeste jongeren hebben het idee dat ze door kennis te hebben van de Tweede Wereldoog de geschiedenis van hun eigen land beter begrijpen. Ook denkt een grote meerderheid van de jongeren wereldwijd (gemiddeld 90%) dat kennis van de Tweede Wereldoorlog belangrijk is om te leren van het verleden en te zorgen dat dezelfde fouten niet nogmaals gemaakt worden. Ook wordt kennis van de oorlog belangrijk gevonden om de slachtoffers te eren en begrip te hebben voor mensen die anders zijn. Achtenzestig procent van de jongeren wereldwijd geeft verder aan dat kennis van de Tweede Wereldoorlog ook nodig is om de slachtoffers te helpen en te compenseren. Nederlandse jongeren vinden dit minder vaak (56%). Uit onderzoek onder Nederlandse geschiedenisdocenten kwam naar voren dat zij het belangrijk vinden om aandacht te besteden aan de Tweede Wereldoorlog, omdat zij hiermee een morele boodschap over willen brengen (18). Acht op de tien docenten zijn van mening dat de Tweede Wereldoorlog leerlingen helpt de waarde te onderkennen van democratie, vrijheid en grondrechten. Zeven op de tien docenten vinden dat de Tweede Wereldoorlog leerlingen helpt te begrijpen wat de gevolgen van intolerantie zijn. Een meerderheid (meer dan 80%) van de docenten primair en secundair onderwijs geeft ook aan in de lessen over de Tweede Wereldoorlog de verbinding te maken met het nieuws en de actualiteiten (39). Uit een kwalitatief onderzoek komt ook naar voren dat veel (vooral hoogopgeleide) Nederlanders een relatie leggen tussen de Tweede Wereldoorlog en de actualiteit (51). Vaak gaat het dan over hedendaagse onverdraagzaamheid, oorlog, haat en terrorisme. Enkele voorbeelden:

'*Als je ziet wat er in Frankrijk gebeurd is*[6]*, dan merk je toch weer dat het antisemitisme weer erger wordt. Dat geeft ook weer een belangrijke link met de Tweede Wereldoorlog*.' (Vrouw, 30, hoogopgeleid)

'*Er worden nu nog steeds bevolkingsgroepen gediscrimineerd. Er is eigenlijk niets veranderd.'* (Vrouw, 51, hoogopgeleid)

'Mensen die een periode lid zijn geweest van de NSB en in wezen alleen maar meeliepen, hele gewone mensen. Dat zie je nu ook weer gebeuren, het stemvee zal ik maar zeggen. Wat voor mijn gevoel altijd de verkeerde partij kiest.' (Man, 63, laagopgeleid)

Ook jongeren denken wel eens aan de Tweede Wereldoorlog bij het zien of horen van het nieuws van nu. Ze leggen dan vooral een link met IS en moslimterrorisme en soms ook met de oorlog tussen Israël en de Palestijnen:

'*Er komen steeds meer rare mensen in de wereld. Terroristen die aanvallen doen en zo. Alleen hun geloof en anderen moeten weg. Daarom moet ik denken aan de Tweede Wereldoorlog. Hitler vond ook dat mensen die anders dachten weg moesten.*' (Jongen, 11, basisschool)

'*Toen met die aanslag in Parijs. Dan schieten ze opeens zomaar mensen dood en dan komt de Tweede Wereldoorlog wel naar boven. Daar schoten ze ook zomaar mensen dood*.' (Jongen, 10, basisschool)

In 2013 is aan een representatieve steekproef van Nederlanders gevraagd in welke mate verschillende historische gebeurtenissen van invloed zijn geweest op hun denken over onvrijheid (33). Hieruit komt naar voren dat de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust/Shoah een sterke invloed hebben gehad, sterker dan andere historische gebeurtenissen. Zo geeft 68% van de Nederlanders aan dat de Tweede Wereldoorlog een (zeer) sterke invloed heeft gehad op hun denken over onvrijheid. Voor de Holocaust/Shoah is dit 58%. Ook het conflict in het Midden Oosten heeft voor meer dan de helft van de Nederlanders invloed gehad op hun denken over onvrijheid. De slavernij, de oorlog in Joegoslavië, de genocide in Rwanda, de Koude Oorlog en de Vietnam oorlog hebben een matige invloed gehad. De Eerste Wereldoorlog, de Europese Unie en het kolonialisme hebben slechts een beperkte invloed gehad op hoe Nederlanders denken over onvrijheid (slechts een kwart van de Nederlanders geeft aan dit een (sterke) invloed heeft gehad op het denken over onvrijheid). Een jaar later is nogmaals onderzocht welke gebeurtenissen het denken van Nederlanders over (on)vrijheid beïnvloed hebben (41). Weer staat de Tweede Wereldoorlog op de eerste plaats (de Holocaust/Shoah staat in dit onderzoek achter 9/11, de val van de Berlijnse muur, de moord op Pim Fortuyn en de slavernij).

Alle leeftijdsgroepen geven aan dat de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust/Shoah de meeste invloed hebben gehad op hun denken over onvrijheid (33). Hoger opgeleiden noemen de Tweede Wereldoorlog vaker als gebeurtenis die hun denken over (on)vrijheid beïnvloed heeft dan laagopgeleiden. Er zijn geen verschillen op kenmerken als sekse of culturele afkomst (41).

[6] Dit onderzoek is uitgevoerd in het jaar dat de aanslagen op ander andere Charlie Hebdo plaatsvonden.

Er is ook onderzoek gedaan naar de mate waarin de Tweede Wereldoorlog invloed heeft gehad op hoe men over bepaalde bevolkingsgroepen denkt. Meer specifiek is gevraagd in hoeverre de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed heeft op hoe men over Duitsers en Japanners denkt. De helft van de Nederlanders geeft aan dat deze oorlog nooit een negatieve invloed heeft gehad op hoe men over Duitsers denkt. Voor 38% van de Nederlanders had de oorlog vroeger wel invloed op hoe men over Duitsers denkt, maar nu niet meer. Tien procent van de Nederlanders geeft aan dat de oorlog nog steeds invloed heeft op hoe men over Duitsers denkt en nog eens 3% geeft aan dat de oorlog invloed heeft op hoe men over Duitsers denkt en dat dit ook altijd zo zal blijven. Wat betreft houdingen ten aanzien van Japanners zien we dat een meerderheid van de Nederlanders aangeeft dat de Tweede Wereldoorlog nooit invloed heeft gehad op hoe men over Japanners denkt (67%). Een kwart van de Nederlanders geeft aan dat de Tweede Wereldoorlog vroeger wel een negatieve invloed had op hoe men over Japanners dacht, maar nu niet meer. Zeven procent geeft aan dat de Tweede Wereldoorlog nog steeds een negatieve invloed heeft op hoe zij over Japanners denken en 1% van de Nederlanders zegt dat de oorlog een negatieve invloed heeft op hoe men over Japanners denkt en dat dit ook altijd zo zal zijn. In het algemeen zien we dus dat de Tweede Wereldoorlog sterker invloed had op hoe men over Duisters dacht/denkt dan over Japanners. Op dit moment geeft echter een meerderheid van de Nederlanders aan dat de Tweede Wereldoorlog geen invloed (meer) heeft op hoe zij over Duitsers en Japanners denken. Deze vragen zijn in 2007, 2010, 2012 en 2013 gesteld, maar er zijn vrijwel geen significante verschillen tussen de jaren in de mate waarin de Tweede Wereldoorlog al dan niet de houdingen ten aanzien van Duitsers en Japanners beïnvloed heeft (3,15,29,33). Uitzondering is het aantal Nederlanders dat aangeeft nooit negatief over Japanners te hebben gedacht: dit is licht gestegen over de tijd heen (van 66% in 2008 tot 74% in 2013). In een recent onderzoek is door middel van een experiment gekeken in hoeverre de geschiedenis houdingen ten aanzien van andere bevolkingsgroepen beïnvloedt (62). Hieruit kwam naar voren dat indien aandacht wordt besteed aan de zwarte kanten van de nationale geschiedenis, waaronder collaboratie, dat Nederlanders significant positiever gaan denken over bevolkingsgroepen in Nederland (waaronder Marokkanen, Turken etc.).

Met name bij oudere Nederlanders (65+) heeft de Tweede Wereldoorlog invloed gehad op hoe men over Duitsers dacht. Een soort gelijk leeftijdseffect zien we bij beeldvorming over Japanners. Hier zijn het vooral jongeren (19-24 jarigen) die aangeven dat de oorlog nooit een negatieve invloed heeft gehad op hoe men over Japanners denkt (81%).

3.3.Wat is voor Nederlanders de betekenis van 4 en 5 mei?

Wat betekenen 4 en 5 mei eigenlijk voor Nederlanders? Wat zijn de onderwerpen en thema's die zij associëren met deze dagen?

Figuur 8. Wat is de betekenis van 4 mei voor Nederlanders (3,6,15,23,29,33,41,50,58,61)?

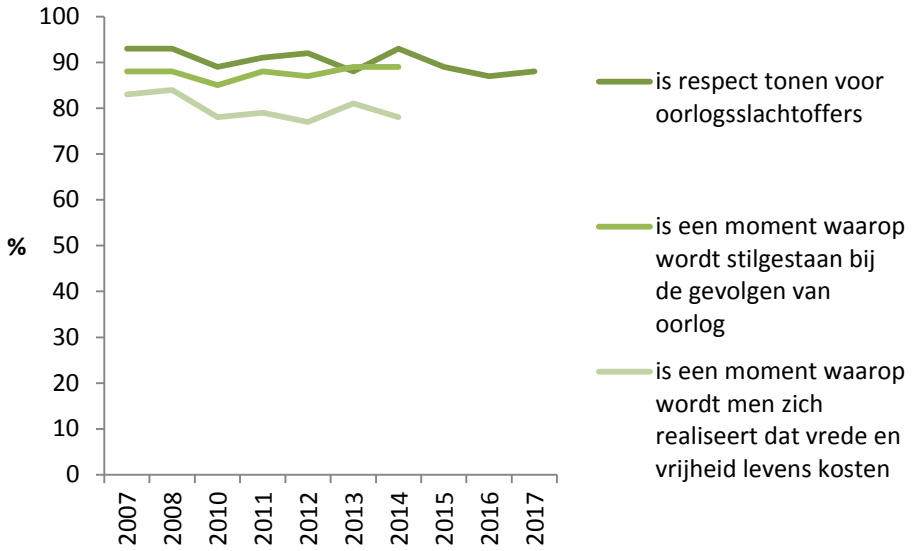

Zoals Figuur 8 laat zien is voor de meeste Nederlanders respect het allerbelangrijkste op 4 mei. Voor ongeveer 9 op de 10 Nederlanders is 4 mei vooral het respect tonen voor oorlogsslachtoffers. Verder is 4 mei voor veel Nederlanders ook een moment van bezinning reflectie: het moment waarop men stilstaat bij de gevolgen van oorlog en dat men zich realiseert dat vrede en vrijheid levens kosten. De betekenis van 4 mei (wat betreft respect, bezinning en reflectie) lijkt over de tijd heen relatief stabiel te zijn.

Figuur 9. Wat is de betekenis van 5 mei voor Nederlanders (3,6,23,29,33,41,50,58,61)?

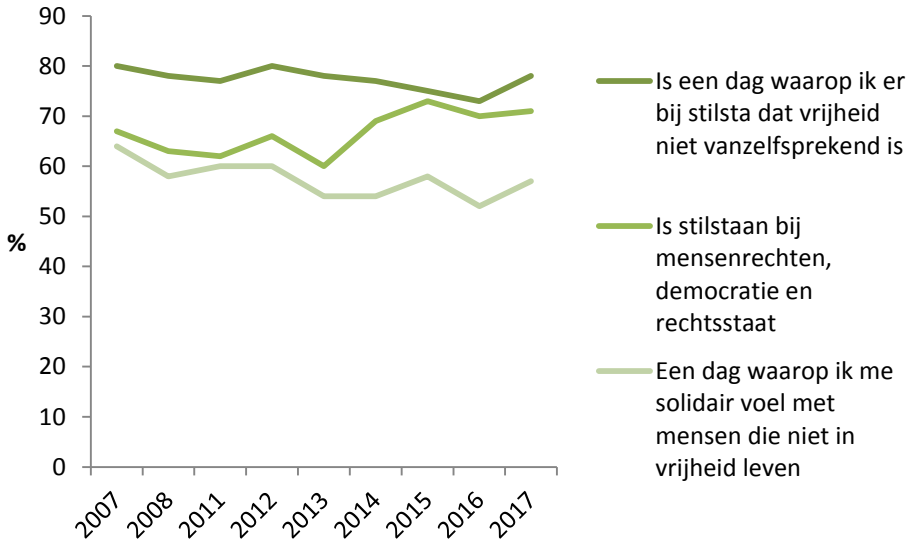

Op 5 mei staan Nederlanders vooral stil bij het feit dat vrijheid niet vanzelfsprekend is. Ook mensenrechten, democratie en rechtstaat zijn thema's die Nederlanders koppelen aan 5 mei.

Deze thema's lijken zelfs belangrijker te worden over de tijd heen (in 2008 stonden ongeveer 6 op de 10 Nederlanders stil bij deze thema's en in 2017 is dit ongeveer 7 op de 10 Nederlanders). Het is iets minder een dag waarop Nederlanders solidair zijn met mensen die niet in vrijheid leven. Dit is voor ongeveer de helft van de Nederlanders het geval.

Aan bezoekers van Bevrijdingsfestivals is in 2012 gevraagd welke onderwerpen zij verbinden met 5 mei (31). Vrijheid is met afstand het meest genoemde onderwerp (door 80% van de bezoekers). Ook vrijheid van meningsuiting, democratie in Nederland en actuele oorlogen of conflicten worden relatief vaak genoemd (door respectievelijk 61, 51 en 32% van de bezoekers). Tussen de 20 en 25% van de bezoekers koppelt 5 mei aan mensenrechten elders in de wereld, discriminatie en intolerantie, de grondwet in Nederland en de multiculturele samenleving in Nederland. Minder vaak genoemd worden democratie elders in de wereld (18%), vluchtelingen in Nederland (12%) en vluchtelingen en ontheemden elders in de wereld (11%).

Voor 50plussers zijn de onderwerpen democratie in Nederland, de grondwet in Nederland en vluchtelingen in Nederland vaker belangrijk. Actuele oorlogen en conflicten vinden zij minder belangrijk.

Tot slot is ook onderzoek gedaan naar de mate waarin de Dodenherdenking en Bevrijdingsdag gevoelens van nationale verbondenheid oproepen. Zeven op de tien Nederlanders geven aan dat 4 mei een moment van saamhorigheid is (29,33,41,50,58,61). Ook is een meerderheid van de Nederlanders van mening dat 4 mei bijdraagt aan de Nederlandse identiteit. Deze gevoelens lijken toe te nemen over de jaren heen: in 2014 vond nog ongeveer de helft van de Nederlanders dat 4 mei bijdraagt aan de Nederlandse identiteit, in 2017 is dit meer dan 6 op de 10 Nederlanders. Ook de jaarlijkse viering op 5 mei is volgens Nederlanders een moment van saamhorigheid (72% (61)). Ook van Bevrijdingsdag vindt tussen de 60-70% van de Nederlanders dat dit bijdraagt aan de Nederlandse identiteit (50,58).

In meerdere studies is ook bekeken in hoeverre 4 en 5 mei gevoelens van nationale verbondenheid oproepen in vergelijking met andere (nationale) dagen en momenten in Nederland. Uit een onderzoek uit 2009 kwam naar voren dat tijdens de Dodenherdenking 44% van de Nederlanders zich verbonden voelt met Nederland (12). Op Bevrijdingsdag is dit 35%. Koninginnedag (nu Koningsdag) en het EK of WK voetbal roepen vaker gevoelens van nationale verbondenheid op (bij 48%). De olympische spelen en nationale rampen worden ook vaker genoemd dan Bevrijdingsdag (door respectievelijk 40 en 37% van de Nederlanders). Vanaf 2014 is meer structureel onderzoek gedaan naar de mate waarin de Dodenherdenking en Bevrijdingsdag gevoelens van nationale verbondenheid oproepen.

Figuur 10. In welke mate geven nationale dagen of evenementen Nederlanders het gevoel verbonden te zijn met andere Nederlanders (41,50,58,61)?

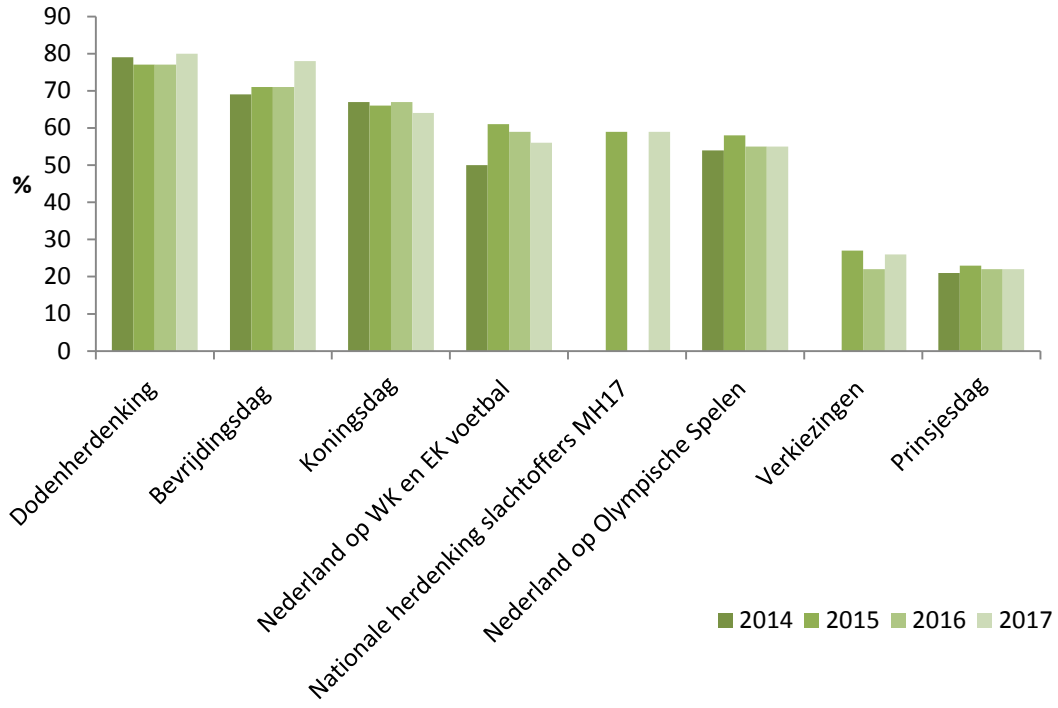

Vanaf dat jaar lijkt de Dodenherdenking het sterkst gevoelens van nationale verbondenheid op te roepen. Gemiddeld geeft iets minder dan 80% van de Nederlanders bevolking aan dat zij zich tijdens de Dodenherdenking verbonden voelt met andere Nederlanders. Voor Bevrijdingsdag is dit ongeveer een kwart van de Nederlanders. Beide dagen roepen vaker gevoelens van nationale verbodenheid op dan andere centrale dagen/gebeurtenissen. Bij Koningsdag is het ongeveer 66%. Ook geven bijna 6 op de 10 Nederlanders aan zich verbonden te voelen met andere Nederlanders tijdens de nationale herdenking van de slachtoffers van MH17. Iets meer dan de helft van de Nederlanders voelt zich verbonden met andere Nederlanders tijdens sportevenementen zoals het EK en het WK of de Olympische spelen. Politieke gebeurtenissen zoals verkiezingen en Prinsjesdag roepen veel minder vaak gevoelens van nationale verbondenheid op (respectievelijk gemiddeld 19 en 22%).

Ook in de wetenschappelijke literatuur wordt aangenomen dat nationale dagen belangrijk zijn voor de (gevoelens van) nationale verbondenheid. De vraag is echter of hier sprake is van een selectie-effect of een participatie-effect. Met andere worden zorgt het participeren in nationale dagen voor sterkere gevoelens van nationale verbondenheid (participatie-effect) of is het zo dat mensen die zich sterker verbonden voelen met hun land vaker participeren in nationale herdenkingen (selectie-effect). Onderzoek in Nederland onder (niet-)bezoekers van de Nationale Dodenherdenking vond bewijs voor een selectie-effect, maar niet voor een participatie-effect: Nederlanders die de Nationale Dodenherdenking bijwoonden voelden zich sterker verbonden met Nederland dan mensen die deze bijeenkomst niet bijwoonden, maar het was niet zo dat het bijwonen van de bijeenkomst op de Dam de gevoelens van nationale verbondenheid verhoogde (52).

Nederlanders met een niet-westerse achtergrond associëren nationale dagen sterker met nationale verbondenheid dan inwoners met een Nederlandse of westerse achtergrond (24).

3.4. Wat voelen Nederlanders als ze aan (activiteiten omtrent) de Tweede Wereldoorlog denken?

De emotionele betekenis van de Tweede Wereldoorlog is in Nederland minder vaak onderzocht. Wel is bekend welke gevoelens 4 en 5 mei oproepen bij Nederlanders. In 2007 en 2008 is onderzocht wat Nederlanders voelen bij 4 en 5 mei aan de hand van 8 emoties (4,8). Hieruit komt naar voren dat Nederlanders bij 4 mei vooral bezinning, bezorgdheid, hoop, machteloosheid en boosheid voelen. Gevoelens van optimisme, enthousiasme, blijdschap en onverschilligheid worden minder vaak/niet vaak ervaren. In 2014 is een iets uitgebreider onderzoek gedaan naar emoties die de Dodenherdenking op 4 mei oproept bij Nederlanders (41). Hieruit komt naar voren dat Nederlanders 4 mei vooral associëren met respect en medeleven. Ook saamhorigheid, verbondenheid en verdriet worden regelmatig genoemd. Bevrijdingsdag roept vooral gevoelens op van blijdschap, hoop, optimisme en enthousiasme. Bezorgdheid, machteloosheid, boosheid en onverschilligheid worden minder vaak gekoppeld aan 5 mei. Uit het onderzoek in 2014 komt naar voren dat 5 mei voor Nederlanders vooral emoties oproept als vreugde, saamhorigheid, respect, verbondenheid, hoop, enthousiasme, tevredenheid en medeleven.

Jongeren ervaren vaker de emotie onverschilligheid. Jongeren noemen verder relatief vaak verdriet als emotie bij 4 mei. Naarmate men ouder wordt noemt men vaker saamhorigheid. Op Bevrijdingsdag ervaren jongeren vaker vreugde, terwijl ouderen vaker gevoelens van saamhorigheid hebben. Hoger opgeleiden ervaren op 5 mei vaker vreugde, verbondenheid en hoop dan lager opgeleiden. Sekse en culturele afkomst hebben geen invloed op welke emoties Nederlanders voelen tijdens deze dagen.

Ook is onderzocht welke emoties Nederlanders verwachten te voelen indien zij een concentratiekamp in Nederland bezoeken. Uit het onderzoek (representatief voor de Nederlandse bevolking) komt naar voren dat de emoties die Nederlanders verwachten het sterkst te voelen wanneer zij een concentratiekamp zouden bezoeken medeleven, walging, schok, verdriet en interesse zijn. De emoties die het minst vaak genoemd werden waren amusement, saai, blijdschap, plezier en ontspanning (46).

- In het onderzoek is ook bekeken of mensen die persoonlijk meer betrokken waren bij de Holocaust (bijvoorbeeld doordat iemand in de familie een slachtoffer was van de Holocaust) andere emoties rapporteren dan mensen die deze persoonlijke relatie niet of minder hebben. In dit onderzoek had 74% van de mensen geen persoonlijke relatie met de Holocaust en 26% van de ondervraagden kende wel persoonlijk minimaal één slachtoffer van de Holocaust. Uit het onderzoek kwam naar voren dat mensen die persoonlijk een slachtoffer van de Holocaust kennen intensere emoties rapporteren dan Nederlanders die niemand kennen die persoonlijk slachtoffer was van de Holocaust. Vooral emoties als genegenheid, trots, liefde, plezier, inspiratie en opwinding werden sterker gevoeld door de personen die een persoonlijk een relatie hebben met de Holocaust.
- De respondenten werd ook gevraagd om aan te geven waarom zij verwachten een bepaalde emotie heel sterk te voelen bij een bezoek aan een concentratiekamp. Sommige mensen refereerden hierbij vooral naar het standpunt van de slachtoffers terwijl andere mensen eerder aan de daders dachten. Dit had een invloed op de emoties die gerapporteerd werden. Mensen die vooral dachten aan de slachtoffers noemde vooral medeleven, respect, afkeer en verdriet. Mensen die de kwestie meer vanuit de daders bekeken refereerden naar emoties als afkeer, verdriet en schok.

HOOFDSTUK 4 - OMGANG

Op welke manier zijn Nederlanders bezig met de Tweede Wereldoorlog?

4.1.Op welke manieren zijn Nederlanders actief of passief bezig met de Tweede Wereldoorlog?

In 2011 is uitgebreid onderzoek gedaan naar manieren waarop Nederlanders met de Tweede Wereldoorlog bezig (kunnen) zijn. Zesenveertig procent van de Nederlanders gaf in 2011 aan niets gezien, gehoord, gelezen of gedaan te hebben met de Tweede Wereldoorlog (22). Veertien procent van de Nederland heeft uitjes met school of de opleiding gedaan, 13% iets tijdens een uitsapje in Nederland, 12% tijdens een vakantie in het buitenland en 7% tijdens een vakantie in Nederland. Vijf procent van de Nederlanders geeft aan individueel iets gedaan te hebben met de oorlog omdat het zijn/haar hobby is. Tot slot geeft 2% aan iets met een club of in verengingsverband gedaan te hebben.

Vooral 35- tot en met 49-jarigen geven aan niets met de oorlog gedaan te hebben. Zoals te verwachten was, doen vooral 13- tot en met 17 jarigen relatief vaak iets met school. Verder zijn het vooral hoog opgeleiden die iets met de oorlog doen tijdens een vakantie in het buitenland en zijn het vooral 65-plussers die aangeven dat de Tweede Wereldoorlog hun hobby is (22).

In 2011 is ook uitgebreid onderzocht op welke manieren Nederlanders al dan niet stilstaan bij de Tweede Wereldoorlog (22). De meerderheid van de Nederlanders geeft aan nooit een stripboek over de Tweede Wereldoorlog te lezen (83%), nooit een game over de oorlog op de computer te spelen (82%), nooit een musical of theaterstuk over de oorlog te bezoeken (74%) of informatie over de oorlog op internet op te zoeken (55%). Activiteiten als een oorlogsmonument bezoeken (nooit=27%), een historische plek bezoeken (nooit=31%), een museum of tentoonstelling bezoeken (nooit=35%), een informatief of educatief boek lezen (nooit=41%) of een roman over de oorlog lezen (nooit=42%) worden iets vaker gedaan. De activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog die het meest ondernomen worden zijn het kijken van een film, een documentaire kijken of een televisieprogramma over de oorlog kijken. Dit doet ongeveer de helft van de Nederlanders soms tot vaak.

Overigens kiest slechts 14% van de Nederlanders games, boeken, films, televisieprogramma's, musicals of theaterstukken speciaal omdat ze over de Tweede Wereldoorlog gaan. De meerderheid van de Nederlanders onderneemt deze activiteiten niet speciaal omdat ze over de Tweede Wereldoorlog gaan, maar vindt dit wel interessant (61%). Een kwart van de Nederlanders geeft aan dergelijke activiteiten bewust niet te ondernemen omdat ze over de Tweede Wereldoorlog gaan.

In 2015 is ook gevraagd of Nederlanders nog iets missen in het huidige informatieaanbod over de Tweede Wereldoorlog. Meer dan 4 op de 10 Nederlanders kon deze vraag niet beantwoorden ('weet niet'). Slechts 13% gaf aan iets te missen in het huidige informatieaanbod. Tweeënveertig procent van de Nederlanders is het niet eens met de stelling iets te missen in het informatieaanbod over de Tweede Wereldoorlog (51).

- In het algemeen is het zo dat hoe interessanter men de Tweede Wereldoorlog vindt, hoe vaker men verschillende activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog onderneemt. Enkel het bezoeken van een theaterstuk of musical over de Tweede Wereldoorlog wordt vaker gedaan door mensen die 'veel' of 'niet veel, niet weinig interesse' hebben in de Tweede Wereldoorlog. Films, televisieprogramma's en documentaires over de oorlog worden het vaakst bekeken door 65-plussers. Ook bezoekt deze leeftijdsgroep vaker oorlogsmonumenten, musea en tentoonstellingen en lezen ze vaker romans of educatieve boeken over de Tweede Wereldoorlog. Bij stripboeken en games is het verband juist omgekeerd: hoe jonger men is hoe vaker men aangeeft wel eens een stripboek over de oorlog te lezen of een game over de oorlog te spelen. Games zijn vooral populair bij jongeren tussen de 13 en 17 jaar. Het spel dat het meest genoemd wordt is *Call of Duty*. Informatie opzoeken op internet wordt vooral door 35- tot en met 49-jarigen het vaakst gedaan. Er wordt vooral gezocht via Google of Wikipedia. Tot slot kijken mensen die 4 en 5 mei belangrijk vinden vaker films, documentaires en televisieprogramma's over de Tweede Wereldoorlog dan mensen die deze twee dagen niet belangrijk vinden.
- Vooral vrouwen en lager opgeleiden laten games, boeken, films, televisieprogramma's, musicals of theaterstukken vaker links liggen omdat ze over de Tweede Wereldoorlog gaan. Mensen van 65 jaar en ouder kiezen juist vaker een boek, film, televisieprogramma, musical of theaterstuk omdat deze over de oorlog gaan.

In het onderzoek is ook gevraagd welke **films/televisieprogramma's** men gezien heeft die (deels) over de Tweede Wereldoorlog gaan. De films Schindler's List, Soldaat van Oranje, Oorlogswinter, A bridge too far en Zwartboek zijn door meer dan de helft van de Nederlandse bevolking gezien. The Longest Day, Saving Private Ryan, The Bridge on the River Kwai, Allo 'Allo, Het Meisje met het rode haar en de Aanslag zijn door 40-50% van de Nederlanders gezien en minder dan 40% van de Nederlanders geeft aan The Guns of Navarone, Der Untergang, The Diary of Anne Frank of Das Boot gezien te hebben.

Ook is onderzocht welke **boeken** die (deels) over de Tweede Wereldoorlog gaan Nederlanders gelezen hebben. De populairste boeken zijn: Het Achterhuis van Anne Frank (gelezen door 44%), Oorlogswinter van Jan Terlouw (35%), De Aanslag van Harry Mulisch (31%) en Het bittere kruid van Marga Minco (27%). De volgende boeken zijn door 10 tot 20% van de Nederlandse bevolking gelezen: De donkere kamer van Damokles van Willem Frederik Hermans, Engelandvaarders van Klaas Norel, Haar naam was Sarah van Tatiana de Rosnay, De tweeling van Tesso de Loo en Het Meisje met het Rode Haar van Theun de Vries. Minder dan 10% van de Nederlandse bevolking heeft de volgende boeken gelezen: Indische Duinen van Adriaan van Dis, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (1969-1991), Reis door de Nacht van Anne de Vries, De Bezetting van Lou de Jong, Oorlog zonder vrienden van Evert Hartman en Pastorale 1943 van Simon Vestdijk.

Verder is ook onderzoek gedaan naar **musea en historische plaatsen** die met de Tweede Wereldoorlog te maken hebben. Van de Nederlandse bevolking heeft 65% wel eens een museum bezocht waarin aandacht wordt besteed aan de oorlog. Dertig procent heeft dergelijke musea bezocht in binnen- en buitenland, 29% alleen in Nederland en 7% alleen in het buitenland. Het Anne Frank Huis (Amsterdam) en de Amerikaanse oorlogsbegraafplaats Margraten zijn het best bezocht: 38% van de Nederlanders heeft deze plaatsen wel eens bezocht. Meer dan een derde van de Nederlanders geeft bovendien aan het Anne Frank Huis in de toekomst nog een keer te willen bezoeken. De Grebbeberg en Herinneringscentrum Kamp Westerbork zijn door 32% van de Nederlanders bezocht. Dertig procent van de Nederlanders geeft aan het Nationaal Oorlogs en Verzetsmuseum / Liberty Park in Overloon

te hebben bezocht. Ook relatief goed bezocht zijn Museon in Den Haag (28%), slagvelden, musea en monumenten in de Ardennen (24%), slagvelden, bunkers, musea en monumenten in Normandië (20%), het Airborne Museum Hartenstein in Oosterbeek (19%) en het Indisch Herinneringscentrum Bronbeek (17%). De volgende musea/oorlogsplaatsen zijn door 10 tot 14% van de Nederlanders bezocht: Bunkermusea (IJmuiden, Hoek van Holland, Vlissingen, etc.), Erebegraafplaats Bloemendaal, Holocaust Mahnmal Berlijn, Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945 in Groesbeek, het Verzetsmuseum Amsterdam, Nationaal Monument Kamp Vught, Ereveld Loenen en een concentratiekamp in Duitsland. Tussen de 5 en 9% van de Nederlandse bevolking gaf aan de volgende musea/oorlogsplaatsen bezocht te hebben: Hollandsche Schouwburg in Amsterdam, Imperial War Museum, concentratie- en vernietigingskampen in Polen, OorlogsVerzetsMuseum in Rotterdam, Erevelden Azië, Concentratiekampen in andere landen en het Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Minder dan 5% van de Nederlanders bezocht de volgende musea/oorlogsplaatsen: Markt 12 Aalten, Verzetsmuseum Friesland in Leeuwarden, Verzetsmuseum Zuid-Holland in Gouda, Fort de Bilt en het Corrie ten Boom Huis in Haarlem.

Onder Nederlanders die in 2015 een speciale bijlage over 70 jaar Bevrijding hadden gelezen in een regionale krant (vooral Noord-Brabant en Gelderland) is ook gevraagd naar het gebruik van **websites over de Tweede Wereldoorlog** (48). Relatief vaak bezocht zijn de websites van www.liberationroute.nl, www.oorlogsmusea.nl en www.4en5mei.nl. Deze websites zijn respectievelijk door 32%, 37% en 40% van de respondenten bezocht. Iets minder dan een kwart gaf aan de website van het NIOD weleens bezocht te hebben. Tussen de 10 en de 20% bezocht de volgende websites: www.wegnaardebevrijding.nl, www.herdenkingskalender.nl, www.routesofliberation.com, en www.oorlogsbronnen.nl. De websites www.vfonds.nl en www.tracesofwar.nl zijn het minst vaak bezocht (door minder dan 10% van de respondenten).

Ook is onderzocht in welke mate Nederlanders gebruik maken van **archieven** om zich te informeren over de Tweede Wereldoorlog. Dit doet ongeveer 2% van de Nederlanders. Van de Nederlanders die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis zegt 13% archieven te gebruiken als bron voor informatie over de Tweede Wereldoorlog. In totaal zegt ruim 1 op de 5 van deze Nederlanders bekend te zijn met het aanbod van papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog (51).

Tot slot is gevraagd of tv-programma's, films, boeken, musicals, theaterstukken of games die over de oorlog gaan, mogen afwijken van wat er in werkelijkheid gebeurd is (22). De meerderheid van de Nederlanders (69%) vindt dat in tv-programma's, films, boeken, musicals, theaterstukken of games die over de oorlog gaan niet mag worden afgeweken van wat er in werkelijkheid is gebeurd. Ongeveer een derde van de Nederlandse burgers vindt dat dit wel moet kunnen.

- Hoger opgeleiden hebben de film Schindlers List vaker gezien dan lager opgeleiden en jongeren (13 tot en met 17 jaar) hebben de film minder vaak gezien dan volwassenen. Vooral Oorlogswinter, The Longest Day en de Aanslag worden vaker bekeken door Nederlanders die (zeer) geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog. In het algemeen worden relatief recente films (Oorlogswinter, Zwartboek, en Saving Private Ryan) beter bekeken door jongeren, terwijl ouderen beter bekend zijn met klassiekers als Soldaat van Oranje, The Longest Day en The Bridge on the River Kwai. Vooral Nederlanders die geïnteresseerd zijn in vervolging hebben Schindler's List vaak gezien. Soldaat van Oranje wordt relatief vaak gekeken door mensen die geïnteresseerd zijn in het militaire verloop van de oorlog. Nederlanders die de oorlogsgeschiedenis in Nederlands-Indië interessant vinden, hebben de film The Bridge on the River Kwai vaak gezien.
- Hoger opgeleiden hebben Het Achterhuis (1945) vaker gelezen dan lager opgeleiden, vrouwen vaker dan mannen en jongeren onder de 24 jaar minder vaak dan mensen boven de 24 jaar. Ook Oorlogswinter (1972) van Jan Terlouw wordt vaker gelezen door hoger opgeleiden dan door lager opgeleiden. Het boek is verder opvallend populair onder 25- tot en met 34-jarigen. De Aanslag (1982) van Harry Mulisch wordt vooral gelezen door Nederlanders van 25 jaar en ouder. In tegenstelling tot bij de films, heeft interesse in de Tweede Wereldoorlog geen invloed op welke boeken er gelezen worden.
- Lager opgeleiden (36%) hebben vaker dan hoger opgeleiden (19%) nog nooit een museum bezocht waarin aandacht wordt besteed aan de Tweede Wereldoorlog. Jongeren van 13 tot en met 17 jaar (36%) hebben vaker dan andere leeftijdsgroepen alleen een museum in Nederland bezocht waarin aandacht wordt besteed aan de Tweede Wereldoorlog. 65-plussers (37%) hebben daarentegen vaker dan de andere leeftijdsgroepen dergelijke musea in Nederland én het buitenland bezocht. Ook is er verschil in museumbezoek tussen autochtonen en Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond: 27% van de autochtonen heeft nog nooit een museum bezocht dat aandacht aan de Tweede Wereldoorlog besteedt, tegenover 35% van de Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond. Ook geldt dat mensen die meer interesse hebben in de Tweede Wereldoorlog over het algemeen vaker aangeven dat ze bepaalde musea of plaatsen hebben bezocht of nog zouden willen bezoeken. Over het algemeen is het zo dat mensen met een specifieke interesse vaker musea of plaatsen hebben bezocht die aansluiten op hun interesse. Zo is 52% van de mensen die geïnteresseerd zijn in vervolging in het Anne Frank Huis geweest. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is relatief veel bezocht door 13- tot en met 17-jarigen en 25- tot en met 34-jarigen en de Amerikaanse oorlogsbegraafplaats Margraten is veel relatief bezocht is door 65-plussers en 50- tot en met 65-jarigen.
- 65-plussers (76%) vinden vaker dat in tv-programma's, films, boeken, musicals, theaterstukken of games die over de oorlog gaan niet mag worden afgeweken van wat er in werkelijkheid is gebeurd dan 13- tot en met 17-jarigen (64%) en 18- tot en met 24-jarigen (61%).
- Een archiefbezoek is doorgaans iets voor hoger opgeleide mannen vanaf 25 jaar (51).

Er is ook onderzoek gedaan naar het aanbod van activiteiten voor de tweede en derde generatie van WOII-getroffenen (56). In totaal zijn er in Nederland zeven organisaties die zich specifiek op deze groep(en) richten. Daarnaast zijn er 62 algemene organisaties voor WOII-getroffenen die deels ook leden hebben van de tweede en derde generatie. Van de 62 algemene organisaties bieden er 12 activiteiten aan die specifiek voor de tweede en derde

generatie zijn bedoeld. Het gaat dan vooral om lotgenotencontact anders dan herdenkingen, educatieve- en herdenkingsreizen en het onderhouden van een website en/of online forum. De helft van alle respondenten van de tweede generatie bezoekt activiteiten van deze organisaties tegenover 35% van de derde generatie. De respondenten uit de tweede generatie gaan vooral naar herdenkingen, nemen deel aan diverse vormen van lotgenotencontact of helpen met het maken van publicaties. De bezoekers van activiteiten uit beide generaties zijn over het algemeen tevreden met het aanbod. Bijna 70% van de respondenten gaf aan niets te missen in het aanbod van activiteiten.

Uitgesplitst naar de verschillende categorieën blijkt dat van de kinderen van (een aanhanger van) de bezetter maar 45% naar activiteiten gaat. De respondenten wier ouders verzetsdeelnemers waren, bezoeken juist in groten getale activiteiten: 68%.

4.2.Waarom ondernemen Nederlanders activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog?

Er is ook onderzoek gedaan naar de motivaties om deel te nemen aan activiteiten die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. In een onderzoek uit 2008 is aan bezoekers van het **Nationaal Monument Kamp Amersfoort** gevraagd waarom zij dit kamp bezocht hebben (7). Beleving hoe het geweest moet zijn (53,8), informatieverschaffing (43,1) en het herdenken van slachtoffers (12,1%) zijn de redenen die het vaakst genoemd werden door de bezoekers.

Ook is er een klein onderzoek geweest (n=50) naar bezoekers van **de Grebbeberg** (16). Hieruit kwam naar voren dat de meest gegeven reden voor het bezoek aan de Grebbeberg was “ik kom hier omdat de geschiedenis mij aanspreekt”. De tweede reden die bezoekers hebben gegeven is “ik kom hier omdat het goed is om te doen: respect”. Als derde motivatie werd “culturele belangstelling” genoemd. Op de vierde plaats van de ranglijst van motivaties stond natuur en op de vijfde plek dat de bezoekers graag iets van de plek wilde leren. Motivaties die weinig voorkomen zijn “architectuur”, “affiniteit met de dood” en “een beroemd persoon”.

In 2011 is data verzameld bij 238 bezoekers van **Kamp Westerbork** om meer inzicht te krijgen in de motivaties voor het bezoek (26). Bezoekers gaven aan vooral te komen zodat een dergelijke vreselijke gebeurtenis nooit meer zal gebeuren. Ook het begrijpen wat er gebeurd is en nieuwsgierigheid naar wat er gebeurd is worden vaak gegeven als reden voor het bezoek. Ook het feit dat dit de plaats is waar belangrijke gebeurtenissen plaats hebben gevonden en dat het een ongewone plaats is om te bezoeken werden als motivatie gegeven. Tot slot gaven bezoekers relatief vaak aan dat te komen uit empathie met de slachtoffers en omdat ze meer wilde leren over de Holocaust en/of de Tweede Wereldoorlog. Redenen als “het is een bekende toeristische plaats in Nederland”, “Ik moet het zien voordat ik geloof dat het gebeurd is”, “ik zie het als een soort pelgrimsplaats” en “ik heb bekenden die slachtoffer waren van de Holocaust” worden het minst vaak genoemd als reden voor het bezoek (artikel isaac nhtv).

In 2011 zijn een aantal (16) vaste bezoekers van **het Liberty Park (Overloon)** onderzocht (20). Vooral ‘het zien van interessante dingen’, ‘iets leren’, ‘kinderen informeren’ en ‘herinneren’ werden belangrijk gevonden. Belangrijke onderliggende persoonlijke waarden waren ‘plezier hebben in het leven’ (dagje uit en interessante dingen zien), ‘goede relaties met andere onderhouden’ (bijvoorbeeld voor mensen die met iemand gezellig een dagje uit waren) ‘kennis en wijsheid’ (voor mensen die iets nieuws leerden) en ‘zelfvoldoening’ (bewustwording).

In een bezoekersenquête in 2014 is achterhaald waarom mensen besloten hebben de **tentoonstelling *de Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*** in de Kunsthal te bezoeken

(38). Hier kwam duidelijk naar voren dat interesse in de Tweede Wereldoorlog de vaakst genoemde reden was om de tentoonstelling te bezoeken (door 37% van de bezoekers). Op afstand (met 10%) volgde algemene interesse in geschiedenis. Andere relatief vaak gegeven redenen waren "ik bezoek graag musea" (6,9%) en "Specifieke interesse in tentoongestelde voorwerpen" (6,3%). Op basis hiervan zou je dus concluderen dat Nederlanders die naar musea gaan over de Tweede Wereldoorlog dit eerder doen vanwege echte interesse in de Tweede Wereldoorlog en minder vanwege "een dagje uit".

In 2014 is in een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking ook onderzoek gedaan naar de redenen om **een concentratiekamp** te bezoeken in Nederland. Nederlanders gaven in dit onderzoek aan in hoeverre 20 redenen voor hen al dan niet een motivatie waren voor een bezoek aan een concentratiekamp. De specifieke redenen die het meest gegeven werden als motivatie voor een bezoek waren dat een dergelijke vreselijke gebeurtenis nooit meer mag gebeuren, dat men wilde begrijpen wat er gebeurd was en uit medeleven voor de slachtoffers. Het kennen van iemand die slachtoffer was van de Holocaust werd weinig genoemd als reden voor bezoek (46).

- Het onderzoek naar bezoekers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort is een van de weinige onderzoeken die expliciet uniformdragers heeft meegenomen in het onderzoek. Dit zijn bijvoorbeeld mensen bij de landmacht, de marine en de politie. Hieruit kwam naar voren dat de redenen voor bezoek van de uniformdragers niet sterk verschilde van de doelen van het algemeen publiek. Enkel lijken de uniformdragers iets minder vaak te komen voor het herdenken van slachtoffers (7,9% bij de uniformdragers tegenover 12,1% bij algemeen publiek). In dit onderzoek wordt ook specifiek gekeken naar scholieren, studenten en docenten. Hier zijn de doelen van het bezoek wel duidelijk afwijkend. Slechts 29,2% van de scholieren, studenten en docenten heeft 'beleving hoe het geweest moet zijn' als doel van het bezoek, terwijl dit bij het algemeen publiek meer dan de helft was. Verder zien we dat slechts 2,2% van de scholieren, studenten en docenten komt om de slachtoffers te herdenken. Bij het algemene publiek was dit nog 12.1%. Tot slot is in dit onderzoek ook aandacht besteed aan oud-gevangen, nabestaanden en direct betrokkenen. Zij lijken in vergelijking met het algemeen publiek beduidend vaker te komen voor het herdenken van de slachtoffers (27,8%) en de beleving hoe het weest moet zijn (64%) en minder vaak voor de informatieverschaffing (36,1%).
- Het onderzoek naar motivaties van bezoekers van Kamp Westerbork liet zien dat relatief jongere bezoekers vaak voor inzicht/begrip en vanwege het geweten de plek bezochten, terwijl oudere bezoekers enkel een bezoek brachten vanwege inzicht/begrip. Verder bleken laagopgeleiden vaker te komen vanwege de "exclusiviteit" van de plaats en hoger opgeleiden komen vaker voor inzicht/begrip. Tot slot hebben vrouwen in het algemeen sterkere (gevoelens van) motivatie(s) dan mannen. Er werden geen verschillen gevonden tussen inkomensgroepen en de frequentie van het bezoek aan Westerbork.

4.3.In welke mate en op welke manieren participeren Nederlanders op 4 en 5 mei?

Er is ook veel onderzoek gedaan naar de mate waarin Nederlanders participeren op 4 en 5 mei. Twee manieren waarop men mee kan doen aan de Dodenherdenking is door middel van de vlag buiten hangen en door het houden van 2 minuten stilte. In onderstaand figuur staat weergegeven in hoeverre Nederlanders dit daadwerkelijk doen.

Figuur 11. Participatie op 4 mei (4,8,13,19,25,30,36,37,53,57)

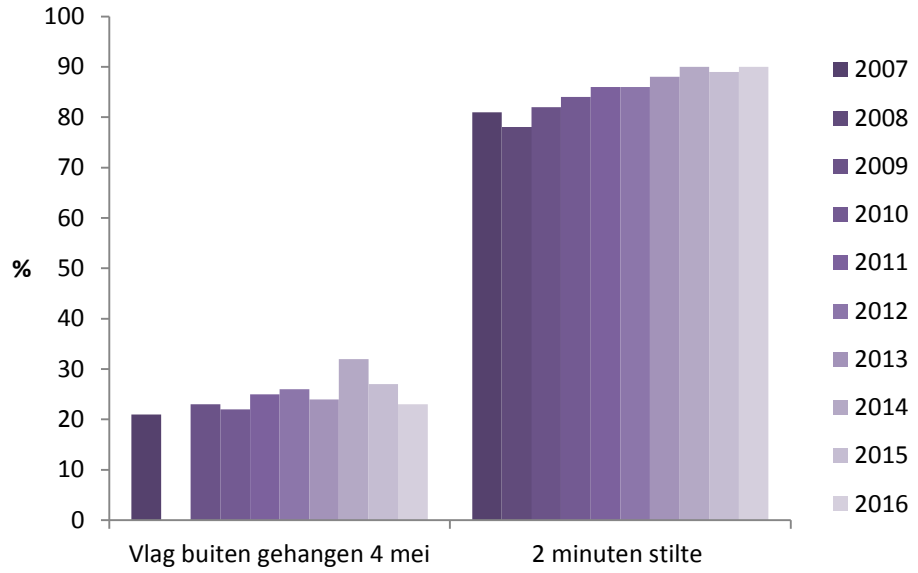

Zoals in bovenstaand figuur is weergegeven geeft ongeveer 1 op de 5 tot 1 op de 4 van de Nederlanders aan de vlag buiten te hangen op 4 mei. Van de volwassen Nederlanders is meer dan 80% stil op 4 mei. Interessant is dat er ook een stijging plaats lijkt te vinden in het aantal Nederlanders dat zegt 2 minuten stilte in acht te nemen op 4 mei: in 2007 gaf 81% van de Nederlanders aan stil te zijn geweest en in 2017 is dit opgelopen tot 90%. Het is niet geheel versassend dat het houden van 2 minuten stilte zo populair is. Walter[7] gaf eerder al aan dat het in acht nemen van stilte in diverse, multiculturele samenlevingen de meest krachtige manier is om een boodschap over te brengen, omdat iedereen op zijn of haar eigen manier mee kan doen aan dit ritueel. Bij woorden heb je eerder de kans dat je mensen buitensluit of dat mensen zich niet aangesproken voelen bij een ritueel.

Verder volgen relatief veel Nederlanders 4 mei via de media. Ongeveer de helft van de volwassen Nederlanders geeft aan dat zij op 4 mei de Nationale Dodenherdenking in Amsterdam op tv gekeken hebben en gemiddeld 1 op de 5 Nederlanders geeft aan de TV uitzending over de herdenking op de Waalsdorpervlakte te hebben bekeken. Daarnaast geeft ongeveer 15 tot 20% van de volwassen Nederlanders aan dat zij op 4 mei nog een speelfilm of ander TV programma hebben bekeken over de Tweede Wereldoorlog. Er lijken geen grote, structurele verschuivingen over de tijd heen te zijn in mediagebruik op 4 mei[8].

[7] Walter, T. (2001). From cathedral to supermarket: mourning, silence and solidarity1. The Sociological Review, 49(4), 494. doi:10.1111/1467-954X.00344

[8] Het aantal Nederlanders dat aangaf in 2010 op uitzending op de Dam gekeken te hebben is relatief hoog. Dit kan er mee te maken hebben dat in dit jaar het incident met de zogenaamde “Damschreeuwer” plaatsvond.

Figuur 12. Volgen van 4 mei in de media door volwassen Nederlanders (4,8,13,19,25,30,36,37,53,57)

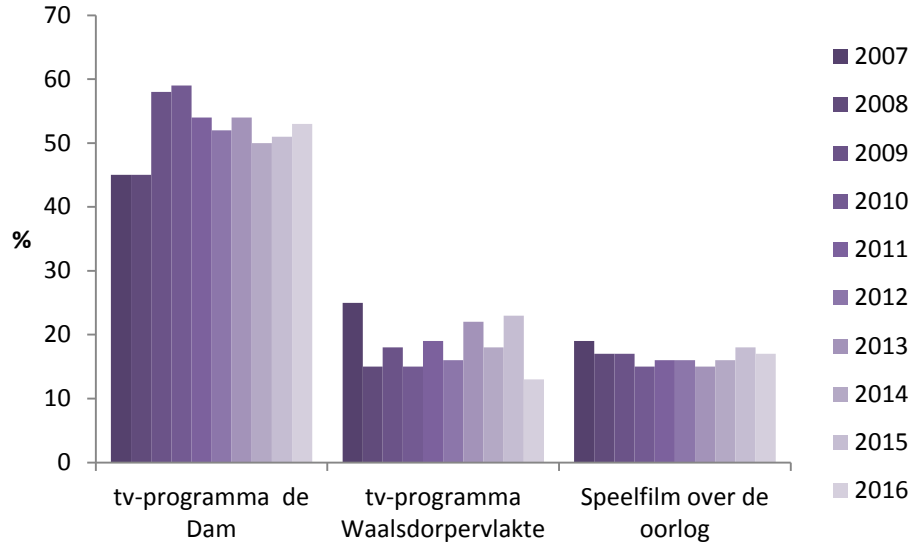

Mensen gaan minder vaak naar een herdenkingsbijeenkomst toe (ongeveer 10% zegt dit te doen). Dit kan deels komen doordat Nederlanders niet altijd weten dat er een herdenkingsbijeenkomst in hen gemeente plaatsvind. Terwijl gemeenten namelijk vrijwel zonder uitzondering aangeven dat er een herdenkingsbijeenkomst in hun gemeente wordt georganiseerd, is slechts 70% van de burgers hier van op de hoogte (gemeente onderzoek 2008). In het algemeen kan echter gezegd worden dat een grote meerderheid van de Nederlanders jaarlijks op één of andere manier stilstaat bij 4 mei.

Ook op 5 mei is er een deel van de bevolking dat de vlag buiten hangt. De cijfers zijn ongeveer gelijk met het aantal Nederlanders dat aangeeft de vlag buiten te hangen op 4 mei: gemiddeld doet ongeveer een kwart van de Nederlanders dit[9]. Verder worden elk jaar Bevrijdingsfestivals georganiseerd om de vrijheid en de Bevrijding te vieren. Uiteraard is de opkomst enigszins weersafhankelijk. Toch is het aantal volwassen Nederlanders dat aangeeft een Bevrijdingsfestival te hebben bezocht redelijk stabiel (iets minder dan 10%). Veel Nederlanders vinden Bevrijdingsfestivals ook de beste manier op Bevrijdingsdag te vieren. Het ophalen van het Bevrijdingsvuur in Wageningen en het daarna in eigen gemeente ontsteken, kan op weinig enthousiasme van burgers rekenen (5).

[9] Naast 4 en 5 mei hangen Nederlanders de vlag buiten op Koningsdag. Ongeveer 50% van de Nederlanders zegt een vlag te hebben (NVO2012)

Figuur 13. Participatie op 5 mei onder volwassen Nederlanders (4,8,13,19,25,30,36,37,53,57)

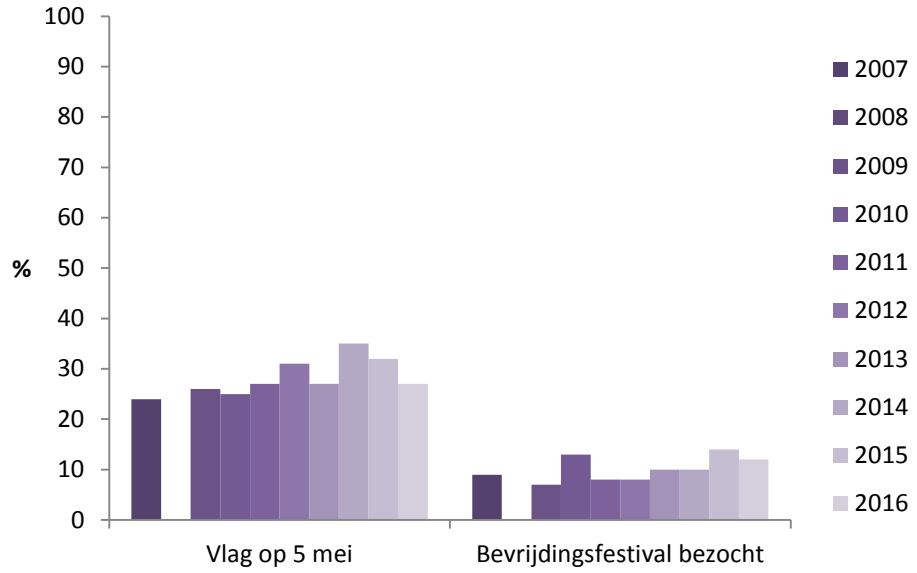

Uiteraard kunnen Nederlanders Bevrijdingsdag in de media volgen. In onderstaand figuur staat weergegeven hoeveel Nederlanders de tv-registratie van het Concert op de Amstel/5 mei Concert of een andere Tv-uitzending over 5 mei/speelfilm over de Tweede Wereldoorlog hebben gezien.

Figuur 14. Volgen van 5 mei in de media door volwassen Nederlanders (13,19,25,30,36,37,53,57)[10]

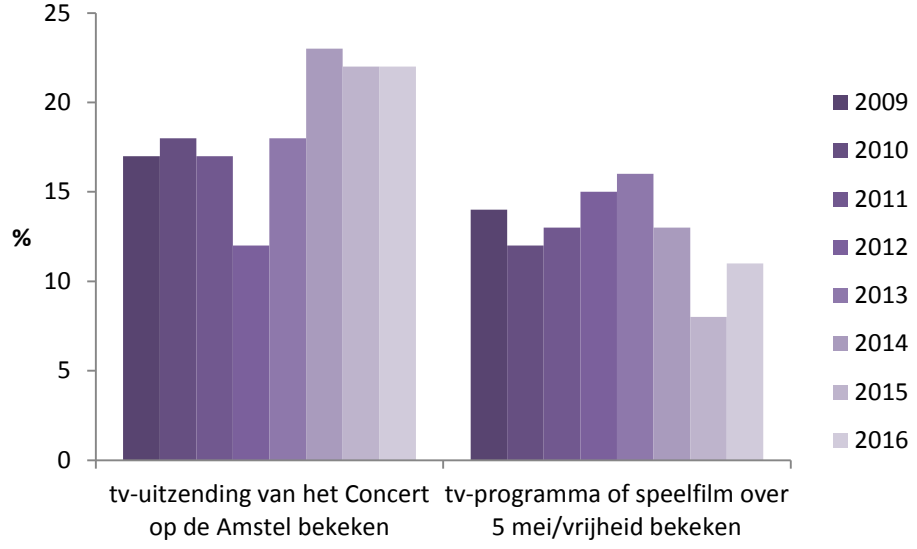

Zoals te zien is in Figuur 10 kijkt gemiddeld ongeveer 20% van de Nederlanders naar de NOS-uitzending van het concert op de Amstel/het 5 mei concert. Op basis van deze cijfers lijkt de populariteit van dit concert de laatste jaren toe te nemen. Tussen de 10 en 15% van de Nederlanders geeft aan op 5 mei nog iets anders te kijken op TV dat verband heeft met Bevrijdingsdag/de vrijheid.

[10] Er waren geen gelijkaardige cijfers bekend van 2007 en 2008.

- Jongeren bezoeken vaker een Bevrijdingsfestival te bezoeken dan volwassen. Wel zijn zij minder vaak 2 minuten stil op 4 mei in vergelijking met volwassen Nederlanders.
- Er zijn verschillen tussen etnische groepen in frequentie van deelname aan de activiteiten georganiseerd rondom 4 en 5 mei. Vooral Nederlanders met een Marokkaanse en Turkse achtergrond lijken minder frequent deel te nemen dan autochtone Nederlanders, terwijl dit minder het geval is voor Nederlanders met een Surinaamse achtergrond, een Indonesische achtergrond of Nederlanders afkomstig van de Nederlandse Antillen. Participatie in 4 en 5 mei onder Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond wordt deels bepaald door de mate waarin deze Nederlanders meedoen aan herdenkingsartikelen van het moederland/land van geboorte. Ook kennis van de Nederlandse taal is een belangrijke voorspeller van participatie in deze groep (45).
- In onderzoek is onder andere gekeken naar de rol van socialisatie voor de overdracht van verschillende vormen van vieren en herdenken (44). Hieruit komt naar voren dat voorbeeldgedrag van ouders (deelname aan de 2 minuten stilte op 4 mei) in de formatieve jaren (rond 15 jaar oud) in hoge mate samenhangt met de huidige frequentie van deelname aan activiteiten georganiseerd rondom 4 mei (denk hierbij aan de 2 minuten stilte, volgen van 4 mei via media, en het uithangen van de vlag).
- Ongeveer 20.000 tot 25.000 Nederlanders bezoeken elk jaar de Nationale Dodenherdenking in Amsterdam. Dit zijn relatief vaak jongeren (16-24 jaar) en oudere bezoekers (50-65 jaar). Er komen ongeveer evenveel mannen als vrouwen naar de herdenkingsbijeenkomst toe. Er zijn relatief veel mensen uit West Nederland/Amsterdam die naar de bijeenkomst komen. Ongeveer 60% van de bezoekers komt voor de eerste keer (10). Verder weten we dat hoogopgeleiden en autochtonen vaker naar een herdenking gaan dan lager opgeleiden en Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond (12).
- Bezoekers van Bevrijdingsfestivals zijn vaker jong en hoogopgeleid. Veel festivalgangers zijn al vaker naar het desbetreffende festival geweest. De festivals worden vooral met familie en vrienden bezocht (9,31). Festivalbezoekers gaan regelmatig naar de bioscoop. Het inzetten van bioscoopreclames zou dus een effectief middel kunnen zijn om deze groep te bereiken (31). Jongeren die een Bevrijdingsfestival bezoeken zijn in het algemeen meer politiek betrokken (stemmen vaker) dan jongeren die dit niet doen (55).

4.4. Waarom doen Nederlanders mee aan (de activiteiten op) 4 en 5 mei?

In 2015 is onderzocht wat de redenen waren voor Nederlanders om de **Nationale Dodenherdenking** op de Dam in Amsterdam bij te wonen. In het onderzoek werd vooral gekeken of de bezoekers inhoudelijke redenen hadden voor het bezoek of dat zij vooral "als toerist" de Dodenherdenking bijwoonden. Hieruit kwam naar voren dat maar weinig mensen slechts als toerist kwamen. De meeste bezoekers hadden inhoudelijke redenen voor het bezoek zoals respect tonen voor de oorlogsslachtoffers en voor veteranen, omdat ze 4 mei belangrijk vonden en vanwege interesse in de Tweede Wereldoorlog (52).

In 2008 is aan Nederlanders gevraagd wat redenen zijn om aan **lokale herdenkingen** deel te nemen (5). De meest gegeven antwoorden zijn: gedenken/herdenken van slachtoffers,

respect tonen/medeleven/solidariteit, stilstaan bij onrecht dat is aangedaan, gevoel van vrijheid, gemeenschapszin, vanuit de scouting, verplichting/traditie en herinnering. Vooral het herdenken van slachtoffers en het tonen van respect of medeleven worden vaak genoemd. In 2013 is gevraagd waarom mensen besluiten niet deel te nemen aan lokale herdenkingen (ongeveer 6 op de 10 Nederlanders doet dit nooit). Ongeveer een kwart geeft aan het niet aansprekend te vinden. Andere reden zijn "ik voel me niet aangesproken (19%), "ik weet er te weinig vanaf (11%) en "ik ben niet in staat om te gaan (11%). (32)

In 2013 is ook aan Nederlanders gevraagd waarom ze niet deelnemen aan **de viering van 5 mei in de eigen gemeente** (32). Vier op de tien Nederlanders gaf aan dit nooit te doen. De redenen om niet deel te nemen aan de viering in de eigen gemeente komen overeen met de redenen om niet deel te nemen aan herdenkingen in de eigen gemeente (het spreek mij niet aan: 25%; ik voel mij niet aangesproken: 14%; ik ben niet in staat om te gaan: 11% en ik weet er te weinig vanaf: 11%). Jezelf niet welkom voelen is zowel bij de viering als bij de herdenking geen redenen om niet deel te nemen aan de activiteiten in de eigen gemeente (beide 1%). De belangrijkste redenen om wel deel te nemen aan lokale vieringen zijn de gezelligheid/feestelijkheid, het vieren van vrijheid, de betrokkenheid en de saamhorigheid (open vraag).

Er is ook bekend wat de redenen zijn van Nederlanders om een **Bevrijdingsfestival** te bezoeken (9,31,42). Dit is zowel onderzocht met een open vraag (waarin bezoekers zelf de reden(en) moeten geven waarom zij het festival bezoeken) en gesloten vragen (waarin respondenten uit een lijst met motivaties kunnen kiezen). Ook is er zowel onderzoek op locatie uitgevoerd als online-onderzoek. Gezellig en muziek zijn duidelijk de belangrijkste redenen om het festival te bezoeken. Inhoudelijke redenen (bijvoorbeeld om de vrijheid te vieren of omdat het Bevrijdingsdag is) worden minder vaak gegeven. Gezien de aard van de activiteit (een festival) is het wellicht niet heel verassend dat men vooral voor de gezelligheid en de muziek komt. Overigens wilt dit niet zeggen dat bezoekers helemaal niet met inhoudelijke thema's bezig zijn als ze op het festival zijn (42). Driekwart van de bezoekers geeft aan op Bevrijdingsdag bewust stil te staan bij het leven in een land zonder oorlog en meer dan de helft van de bezoekers geeft aan op Bevrijdingsdag te denken aan de Bevrijding van Nederland in 1945. De meest genoemde redenen om niet naar een Bevrijdingsfestival te gaan zijn: het hebben andere bezigheden op 5 mei, moeten werken op 5 mei, er geen zin in hebben of de muziek niet aansprekend vinden (9,31).

Oudere bezoekers komen minder vaak voor de gezelligheid en vaker voor de muziek. Verder hebben oudere bezoekers ook vaker een inhoudelijke reden om het festival te bezoeken dan jongere bezoekers (42).

4.5. Zijn Nederlanders tevreden met de activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog?

Er zijn een aantal evaluatieonderzoeken uitgevoerd om te kunnen achterhalen hoe Nederlanders bepaalde activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog ervaren en beleven[11]. Hieruit komt een beeld naar voren dat Nederlanders de activiteiten over het algemeen positief waarderen (uiteraard zit hier ook een deel een selectie-effect in):

Zo is in 2008 onderzoek gedaan naar de bezoekers van het **Nationaal Monument Amersfoort** (7). Hieruit kwam naar voren dat de bezoekers zeer tevreden waren. Meer dan 90% van de bezoekers gaf aan dat het bezoek voldeed aan de verwachtingen die zij hadden.

[11] Er wordt ook regelmatig onderzoek uitgevoerd door de Museum Monitor door de museums die hierbij aangesloten zijn. Omdat deze gegevens niet publiekelijk beschikbaar zijn, hebben wij deze onderzoeken helaas niet mee kunnen nemen in dit overzicht.

Ook scoren alle onderdelen van het kamp minimaal een 7,5 bij de bezoekers (7,6 voor sfeer van het gebouw tot 8.8 voor de klantvriendelijkheid van de medewerkers).

Zoals eerder aangegeven is het onderzoek naar bezoekers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort een van de weinige onderzoeken die expliciet uniformdragers hebben meegenomen in het onderzoek (bijvoorbeeld mensen bij de landmacht, de marine en de politie). De waardering van het bezoek was echter niet heel afwijkend ten opzichte van de evaluaties van het algemene publiek. Ook de scholieren, studenten en docenten gaven gelijkaardige rapportcijfers. De waardering onder de groep oud-gevangen, nabestaanden en direct betrokkenen was wel hoger (hier gaf 97% van de bezoekers aan dat het bezoek aan hun verwachtingen voldeed).

In 2014 vond in de Kunsthal in Rotterdam **de tentoonstelling *de Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*** plaats. Dit was een initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, in samenwerking met de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45. Vijfentwintig oorlogs-en verzetsmusea presenteerden in deze tentoonstelling gezamenlijk voorwerpen uit hun collecties. Er waren ook voorwerpen afkomstig uit andere instellingen en privéverzamelingen. De bezoekers waren zeer tevreden over deze tentoonstelling (38). Ongeveer 88% van de bezoekers gaf aan de tentoonstelling zeker aan te raden aan bekenden. Een deel wist dit nog niet en minder dan 2% gaf aan dit zeker niet te doen. De bezoekers gaven de tentoonstelling een 8.2. De gasvrije kinderwagen vonden de bezoekers het meest interessante onderwerp.

Er is (in 2015) ook onderzoek gedaan naar de beleving van bezoekers van de **Nationale Dodenherdenking in Amsterdam** (52). Ook hieruit komt naar voren dat bezoekers zeer tevreden zijn over de bijeenkomst. De bijeenkomst kreeg in totaal een 8+ van de bezoekers. Vaak werden op de vragenlijst nog opmerkingen als “zeer indrukwekkend” en “bijzonder om mee te maken” achtergelaten. Vooral de 2 minuten stilte werden heel erg gewaardeerd. Het voordragen van de gedichten en de lezing werden iets minder goed gewaardeerd, maar nog steeds voldoende (7+). Er is (in 2010) ook onderzoek gedaan naar de waardering van de Nationale Dodenherdenking onder genodigden (17). Hieruit kwam naar voren dat voor 90 tot 95% van de genodigden het programma, de organisatie en de informatie aan de verwachtingen voldeed. Het gemiddelde rapportcijfer was een 8,9.

In 2012 is onderzoek gedaan naar hoe genodigden van de **Start Nationale Viering van de Bevrijding** deze beleven (dit was toen in Breda). Ook deze bijeenkomst wordt als zeer positief ervaren door de bezoekers (27). Zo vindt 80-97% van de bezoekers dat omschrijvingen als “passend bij 5 mei”, “smaakvol”, “moment van bezinning”, “boeiend”, “feestelijk”, ”indrukwekkend”, “groots opgezet” en “prachtig” goed aansluiten bij hun beleving van de Start Nationale Viering van de Bevrijding. Beschrijvingen als “te officieel”, “onpersoonlijk”, “verplichting”, “langdradig”, “treurig”, “te hoogdravend ”en “saai” worden helemaal niet passend gevonden (0 tot 15%). Vooral de 5 mei lezing door de Duitse bondspresident Joachim Gauck heeft op veel mensen indruk gemaakt. In totaal wordt de bijeenkomst met een 8,3 hoog gewaardeerd.

In meerdere onderzoeken is achterhaald hoe bezoekers van **Bevrijdingsfestivals** hun bezoek ervaren (9,31,42). Over het algemeen komt hier naar voren dat bezoekers positief zijn over het festival. In 2008 waardeerden de bezoekers het bezoek aan het festival gemiddeld met een 7,4 (sfeer 7.7, 6.9 muziekprogrammering, 7.1 activiteiten en 7,2 voor de aankleding). De beoordelingen zijn relatief stabiel over de tijd heen. In 2012 waren de bezoekers vooral kritisch over de prijzen van de catering (cijfer 5,5). In 2012 is gebruik gemaakt van de zogenaamde Net Promotor Score om tevredenheid te meten onder bezoekers van Bevrijdingsfestivals. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de vraag: *Hoe waarschijnlijk is het*

(op een schaal van 0 tot 10) dat je een bezoek aan een bevrijdingsfestival zou aanbevelen aan een vriend of collega? Bezoekers die een 9 of 10 scoren worden promotors genoemd (zij zorgen waarschijnlijk voor goede mond-tot-mond reclame). Bezoekers met een score van 7 of 8 worden aangeduid met de term "passief tevreden" en bezoekers die lager scoren dan een 6 worden "criticasters" genoemd. Eenenveertig procent van de bezoekers kon op deze manier aangeduid worden als promotor, 48% als passief tevreden en 11% als criticaster.

- Hoewel promotors onder alle leeftijdsgroepen voorkomen, zijn ze in het algemeen vrij jong. Ook zijn zij vaker vrouw dan man. De promotor is verder een frequent festivalbezoeker die in de meeste gevallen in de festivalstad zelf woont. Promotors komen vaak met familie naar het festival. De passief tevreden bezoekers zijn relatief hoog opgeleid en komen vooral voor de gezelligheid naar het festival. De criticasters zijn vaak middelbaar opgeleid en dertigplus. Veel criticasters zijn met hun partner naar het festival gekomen, omdat ze toevallig in de buurt waren. Voor de meeste criticasters was dit het eerste bezoek aan een bevrijdingsfestival. Ze vinden de festivals vaak te commercieel. De criticasters zijn niet echt uitgaanstypes. Zo is hun concert-, bioscoop- en theaterbezoek relatief laag.
- Er lijken ook verschillen tussen de Bevrijdingsfestivals wat betreft waardering. Vooral Wageningen komt regelmatig als één van de beste festivals naar voren.

4.6. Wat is het effect van het ondernemen van activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog?

Tot slot is het interessant om te weten wat het effect is van deelname aan activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog. In 2015 hebben een aantal regionale kranten (De Gelderlander, De Gelderlander, De Stentor, De Twentse Courant Tubantia, BN/De Stem, Eindhovens Dagblad,and Brabants Dagblad) een speciale bijlage gepubliceerd over "70 jaar vrijheid". De lezers van deze bijlage werd gevraagd of zij veel geleerd hadden van de bijlage. In totaal gaf meer dan 60% aan (veel) geleerd te hebben van deze bijlage. Vooral vrouwen, jongeren en laagopgeleiden gaven aan veel geleerd te hebben van deze bijlage (48).

Ook is onderzocht of het bezoeken van een Bevrijdingsfestival zorgt voor meer betrokkenheid bij vrijheid (42). Bezoekers van het festival staan stil bij thema's als de Bevrijding, vrijheid en schending van mensenrechten. De vraag is echter of men na het bezoeken van een Bevrijdingsfestival extra bewust is van de waarde en de kwetsbaarheid van vrijheid. Om dit te kunnen onderzoeken zijn in 2014 bezoekers ondervraagd die net op het festival aankwamen en mensen die reeds langere tijd op het festival aanwezig waren of die reeds naar huis gingen. Door het vergelijken van het bewustzijn rondom vrijheid van de eerste groep, de "pre-bezoek" groep, met de waarde die de "post-bezoek" groep hecht aan vrijheid kan gekeken worden of er tijdens het festival iets gebeurt dat zorgt voor extra betrokkenheid bij het thema vrijheid. Er werd echter geen bewijs gevonden voor het idee dat mensen door het bezoeken van een Bevrijdingsfestival extra betrokken werden bij het thema vrijheid. In het onderzoek is ook gevraagd hoe men meer aandacht kan besteden aan het thema vrijheid op de festivals. De meest genoemde suggesties was door het laten zien van korte filmpjes en/of foto's op het (hoofd)podium. Ook het geven van speeches en meer praten over vrijheid op het hoofdpodium werd relatief vaak genoemd. Opvallend is dat de meeste suggesties die de bezoekers gaven, reeds gebeurden op de festivals. Hieruit komt echter toch naar voren dat voor een deel van de bezoekers de inhoudelijke activiteiten omtrent vrijheid niet (voldoende) zichtbaar zijn[12].

[12] Dit komt ook overeen met de bevinding dat de meerderheid van de bezoekers van Bevrijdingsfestivals de inhoudelijke activiteiten niet ziet en/of bezoekt. Zo ziet ongeveer 1 op de 5 festivalbezoekers daadwerkelijk een optreden van een Ambassadeur voor de Vrijheid, een kwart van de bezoekers bezoekt het Plein voor de Vrijheid

HOOFDSTUK 5 – KENNIS

Wat weten Nederlanders van de Tweede Wereldoorlog?

Tot slot, hoewel het geen hoofdvraag van dit onderzoek is, blikken we in dit rapport ook even kort terug op het onderzoek dat gedaan is naar kennis van Nederlanders over de Tweede Wereldoorlog. Wat weten Nederlanders eigenlijk over de Tweede Wereldoorlog? Uiteraard zegt dit indirect ook iets over de interesse in en de omgang met de oorlog. Het gaat hierbij niet enkel om basisfeiten zoals wanneer vond de Tweede Wereldoorlog plaats, maar ook meer diepgaande kennis over de aanleidingen, het verloop en de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Over het algemeen kan men concluderen dat Nederlanders goed geïnformeerd zijn over wanneer de oorlog plaatsvond en ook kennis van de Jodenvervolging is relatief groot. Thema's als de Tweede Wereldoorlog in Azië zijn minder bekend en hoewel de Nederlanders redelijk geïnformeerd zijn over de aanloop en het verloop van de oorlog is de kennis over de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog relatief beperkt. Enkele resultaten uit deze onderzoeken zijn:

- **Nederlanders denken meer te weten van de Tweede Wereldoorlog dan van andere oorlogen** Ongeveer 30% van de Nederlanders denkt (heel) veel te weten over de Tweede Wereldoorlog. Dit is meer dan van andere oorlogen/conflicten. Zo denkt 18% (heel) veel te weten over het Midden Oosten conflict. Over de Koude Oorlog is dit 17%, over de Eerste Wereldoorlog 9% en over de Tachtigjarige Oorlog 7%. Oudere Nederlanders (65-plus) denken het meest te weten over de Tweede Wereldoorlog. Ook bij jongeren (13 tot 17 jaar) scoort de Tweede Wereldoorlog echter verreweg het hoogst wat betreft zelf ingeschatte kennis (28). Opvallend is dat Nederlanders de kennis van gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen gemeente een stuk lager inschatten (32). Slechts 14% denkt (heel) veel te weten over de gebeurtenissen in de eigen gemeente, 34% niet veel/niet weinig en iets meer dan helft geeft aan (heel) weinig te weten over de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog die in de eigen gemeente plaatsvonden.

- **Nederlanders weten wanneer de Tweede Wereldoorlog plaatsvond** (2). Een overgrote meerderheid van de Nederlanders weet dat in Nederland de Tweede Wereldoorlog in 1940 begon (89%) en in 1945 eindigde (98%). Dit is hoger dan het aantal Nederlanders dat bijvoorbeeld weet wanneer de Eerste Wereldoorlog exact plaatsvond (begin 69% en einde 70%). Overigens moet hier wel bij opgemerkt worden dat minder mensen weten wanneer de Tweede Wereldoorlog wereldwijd beëindigd werd (14). Iets meer dan de helft van de Nederlanders weet dat dit augustus 1945 is. Bijna een derde van de Nederlanders denkt dat dit in mei 1945 was (65plussers en hoger opgeleiden geven het vaakst het goede antwoord). Kennis over het begin en het einde van de Tweede Wereldoorlog is stabiel over de tijd heen (in 2007 en 2012).

- **Kennis oorzaken van de Tweede Wereldoorlog redelijk (**2). Een meerderheid van de Nederlanders weet dat dat de economische crisis in Duitsland en dat Duitsland wilde uitbreiden en andere landen wilden bezetten oorzaken zijn van de Tweede Wereldoorlog (respectievelijk 67 en 86%). Driekwart van de Nederlanders weet ook dat Nederland voor de oorlog neutraal was en enkel aan de oorlog meedeed omdat het werd aangevallen.

---

en bijna de helft van de bezoekers geeft aan het Bevrijdingsvuur te zien branden. De deelname aan dergelijke activiteiten lijkt bovendien niet of nauwelijks gestegen te zijn in de laatste 10 jaar (9,31,42). Hier is dus nog duidelijk ruimte voor verbetering.

Minder Nederlanders weten dat de sancties en de vernderingen van Duitsland als gevolg van de Eerste Wereldoorlog een oorzaak zijn van de Tweede Wereldoorlog (49%). Minder dan een kwart weet dat Japan de Europeanen uit de Europese kolonienen wilde wilde verjagen. Bovendien geeft meer dan driekwart van de Nederlanders onterecht aan dat het inzetten van de Jodenvcervolging een reden was voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Verder valt op dat Nederlanders minder kennis hebben over het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Azie dan in Europa. Het kennisniveau over de oorzaken van de oorlog in Europa en Azie is tussen 2007 en 2012 in alle opzichten afgenomen (28).

- **De Oorlog zelf** (2). De meeste Nederlanders onderschatten het aantal landen dat meedeed aan de Tweede Wereldoorlog. De meeste Nederlanders weten dat Engeland en Canada bij de geallieerden hoorden tijdens de Tweede Wereldoorlog (respectievelijk 81 en 76%). Ongeveer de helft van de Nederlanders wist dat de Sovjet-Unie, Australië en Polen bij de geallieerden hoorden. Dat Marokko ook bij de geallieerden hoorde weet slechts 16% van de Nederlandse bevolking. Dat Japan, Italië en Oostenrijk bij de as-mogendheden hoorde weet respectievelijk 62, 56 en 48% van de Nederlandse bevolking. Dat Zwitserland neutraal was, wist 69% van de Nederlanders en 23% wist dit van Spanje. Iets meer dan de helft van de Nederlanders kan desgevraagd enkele belangrijke gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog (bijvoorbeeld bombardement op Rotterdam en Duitse inval in Polen) in de juiste volgorde zetten. Ook weet een meerderheid van de Nederlanders dat er veel onderduikers waren in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat er op Nederlands grondgebied concentratie- en doorvoerkampen werden opgericht, dat er illegale kranten werden gemaakt en verspreid, dat in Nederlands-Indië Nederlanders dwangarbeid moesten verrichtten, dat in 1941 gestaakt is tegen de Jodenvervolging en dat de grondwet buiten werking werd gesteld door de Duitsers. Slechts een derde van de Nederlanders weet dat ongeveer 5% van de Nederlanders actief verzet pleegde tegen de Duitse overheersing (de meeste Nederlanders denken dit percentage hoger was). Dertig procent weet dat ongeveer 5% actief meewerkte aan de Duitse overheersing. Ook hier denkt een meerderheid van de Nederlanders dat het percentage hoger was. Tot slot weet de meerderheid van de Nederlanders dat de meeste Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog doorgingen met het dagelijks leven en te maken had met tekorten in dagelijks levensmiddelen.

- **Kennis Jodenvervolging groot** (2). Vrijwel alle Nederlanders (80-100%) weten dat er veel Joden vermoord zijn door de Duitsers in concentratiekampen, dat joden als jood geregistreerd werden en een Jodenster moesten dragen, dat zij in concentratiekampen terecht kwamen, dat zij op transport gesteld werden, uitgesloten werden van het maatschappelijke en politieke leven en dat joden in getto's (afgesloten wijken) moesten leven. Meer dan de helft van de Nederlanders weet dat bijna de helft van de joden is vermoord door Duitse 'Einzatsgruppen' die moordend van dorp tot dorp trokken. Ongeveer 60% van de Nederlanders weet dat ongeveer 6 miljoen joden zijn omgekomen in de Tweede Wereldoorlog en 39% weet dat ongeveer 75% van de Nederlandse joden is vermoord tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook de bekendheid met Anne Frank is groot in Nederland (100% van de Nederlanders geeft aan te weten wie zij was (1)). Tot slot lijkt de kennis over Joden als vervolgde groep stabiel te zijn over de tijd heen (gemeten in 2007 en in 2012).

- **Kennis van vervolging door de Duitsers van andere groepen dan de Joden is beperkter** (2). Bijna alle ondervraagden weten dat de nazi's systematisch joden vervolgden in de Tweede Wereldoorlog en ruim acht van de tien ondervraagden weten dat

ook zigeuners vervolgd werden. Verder weet ruim driekwart van de bevolking dat naast joden en zigeuners ook homoseksuelen en geestelijk gehandicapten door de nazi's werden vervolgd. Minder dan de helft van het algemeen publiek weet dat ook de communisten systematisch door de nazi's werden vervolgd, terwijl een ongeveer even zo groot aantal – onterecht – denkt dat alle gekleurde buitenlanders vervolgd werden. Bovendien lijkt de kennis van andere vervolgde groepen dan de joden at te nemen over de tijd heen (Roma en Sinti 2006: 80% - 2012: 73%; homoseksuelen 2006: 75% - 2012: 61%; geestelijk gehandicapten: 2006: 72% - 2012: 56% en communisten: 2006: 43% - 2012: 31%).

- **Kennis van de gevolgen van de oorlog zijn beperkt** Ongeveer de helft van de Nederlanders weet dat de NAVO en de Verenigde Naties zijn opgericht naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog. Slechts een kwart van de Nederlanders weet echter dat de Universele verklaring voor de rechten van de Mens het gevolg is van de Tweede Wereldoorlog en 17% van de Nederlanders weet dat de Europese Unie is opgericht als reactie op de Tweede Wereldoorlog. Kortom, kennis van de doorwerking van de Tweede Wereldoorlog op de samenleving/wereld van nu is beperkt. De kennis lijkt in 2012 (28) wel iets hoger te zijn dan in 2007 (2). Zo weet in 2012 64% dat de NAVO is opgericht als reactie op de Tweede Wereldoorlog en bij de EU is dat in 2012 een kwart van de Nederlanders.

- **Nationale Dodenherdenking en Bevrijdingsdag breed bekend**. De meeste Nederlanders zijn bekend met de Nationale Dodenherdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei. Uit de campagne-effectonderzoeken komt naar voren dat ongeveer 90% van de Nederlanders weten wanneer de Dodenherdenking en Bevrijdingsdag plaatsvinden. Ook in onderzoek onder jongeren (21) komt naar voren dat de meeste jongeren (meer dan 90%) bekend zijn met 4 mei. Andere herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog zijn echter beduidend minder bekend. Ongeveer een kwart van de jongeren geeft aan de Auschwitzherdenking te kennen en ongeveer 1 op de 10 jongeren kent de Holocaust Memorial Day en de Herdenking 15 augustus 1945. Minder dan 10% van de jongeren is bekend met de Herdenking van de Februaristaking, de Europese herdenkingsdag slachtoffers van het stalinisme en het nazisme en de internationale dag tegen fascisme en antisemitisme. Redelijk wat gemeenten geven overigens aan wel een bijeenkomsten te organiseren op Veteranendag (37% in 2008 en 69% in 2013) en omtrent de Indië Herdenking (4% in 2008 en 20% in 2013). (32)

- **Niet iedereen weet wie er officieel herdacht worden op 4 mei.** Officieel worden op 4 mei Nederlandse oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en van oorlogen en vredesoperaties daarna herdacht. Van het algemeen publiek is de helft (49%) hiervan op de hoogte (53). Een vijfde (19%) denkt dat alleen de Nederlandse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog worden herdacht. Zeventien procent denkt dat 'alle slachtoffers van WOII van alle landen' worden herdacht. Een tiende (12%) noemt 'alle oorlogsslachtoffers uit de hele wereld van alle oorlogen'. Jongeren zijn minder goed op de hoogte. Drie op de tien (31%) weten wie er officieel herdacht worden.

- **Veel musea over de Tweede Wereldoorlog onbekend** Er zijn in Nederland meer dan 100 musea waarin aandacht wordt besteed aan de Tweede Wereldoorlog. Negenzestig procent van de Nederlanders denkt echter dat er in Nederland 10 of minder musea zijn die aandacht besteden aan de Tweede Wereldoorlog. Deze lage schatting geeft aan dat veel van dergelijke musea relatief onbekend zijn bij het grote publiek. Bij de inschatting zijn geen significante verschillen tussen verschillende achtergrondkenmerken te zien (22).

Zelfs bij bezoekers van de tentoonstelling *de Tweede Wereldoorlog in 100 Voorwerpen* in de Kunsthal is een groot deel van de musea omtrent de Tweede Wereldoorlog onbekend (38). De meerderheid van de bezoekers kent het Anne Frank Huis, het Joods Historisch Museum en Kamp Westerbork (respectievelijk 71,3%, 54,6% en 52, 9% van de bezoekers geeft aan deze musea te kennen). Tussen een kwart en de helft van de bezoekers kent Museon, Margraten Memorial Center, Oorlogsmuseum Overloon, Kamp Vught, Koninklijk Tehuis voor Oud-militairen en Museum Bronbeek, Airborne Museum 'Hartenstein' en de Hollandsche Schouwburg. Tussen de 1 op de 5 en 1 op de 4 bezoekers kent Kamp Amersfoort, OorlogsVerzetsmuseum Rotterdam en het Verzetsmuseum Amsterdam. De volgende musea waren bij minder dan 15% van de bezoekers van de tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog bekend: Stichting Oranjehotel, Kazemattenmuseum Kornwederzand, Stichting De Greb, Indisch Herinneringscentrum, Bevrijdingsmuseum Zeeland, Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945, Herinneringscentrum Fort De Bilt, Fries Verzetsmuseum en Achterhoeks Museum 1940-1945. De volgende 3 musea waren zelfs bij minder dan 5% van de bezoekers bekend: Verzetsmuseum Zuid-Holland, Stichting Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen en Markt 12/Euregionaal Onderduikmuseum Aalten (kunsthal onderzoek). Ook bij docenten die les geven over de Tweede Wereldoorlog (primair en secundair onderwijs) zijn enkel de volgende oorlogsmusea en –plaatsen bij meer dan de helft van de docenten bekend: het Anne Frank Huis, Kamp Westerbork, Kamp Vught, Joods Historisch Museum, de Grebbeberg, Oorlogsmuseum Overloon en de Amerikaanse Oorlogsbegraafplaats Margraten (39). Kortom, veel musea en herinneringscentra over de Tweede Wereldoorlog zijn (nog) onbekend, zelfs bij specifieke doelgroepen.

- **Bekendheid organisaties rondom Tweede Wereldoorlog varieert** Het Nationaal Comité is breed bekend in Nederland. In een onderzoek onder (zelfgeselecteerde) Nederlanders uit vooral Noord-Brabant en Gelderland komt naar voren dat de meerderheid van de respondenten (79%) het Nationaal Comité 4 en 5 mei en het Anne Frank Huis kent en ook weten wat deze organisaties doen (48). Bij het NIOD is dit 45% en bij Liberation Route Europe 34%. Een minderheid van de respondenten weet wat het vfonds en STIWOT doen. Mensen met weinig interesse in geschiedenis kennen de organisaties minder goed dan mensen met veel interesse in geschiedenis.

HOOFDSTUK 6 – SAMENVATTING

6.1. Conclusies

Er wordt in Nederland veel onderzoek gedaan naar interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog. In totaal hebben wij meer dan 60 onderzoeken in kaart kunnen brengen die tussen 2007 en 2017 gekeken hebben naar interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Enkele conclusies die we op basis van deze rijke data kunnen trekken:

- **De Tweede Wereldoorlog is voor Nederlanders de belangrijkste historische gebeurtenis** Wanneer Nederlanders in een open vraag gevraagd wordt naar de belangrijkste historische gebeurtenis, wordt de Tweede Wereldoorlog het meest genoemd. Ook wanneer Nederlanders moeten kiezen uit een lijst met verschillende historische gebeurtenissen komt naar voren dat zij deze oorlog het belangrijkste vinden. Tot slot denken Nederlanders relatief vaker aan de Tweede Wereldoorlog bij het begrip oorlog dan aan andere oorlogen en conflicten uit het verleden. Kortom, er is vrij breed bewijs dat 60-70 jaar na de oorlog Nederlanders de Tweede Wereldoorlog (nog steeds) de belangrijkste historische gebeurtenis vinden. Dit is niet alleen voor volwassen Nederlanders, maar ook voor jongeren.

- **Jodenvervolging het meest aansprekende thema** Uit meerdere onderzoeken komt naar voren dat Nederlanders de Jodenvervolging het meest aansprekende thema vinden van de Tweede Wereldoorlog. Ook weten Nederlanders relatief veel over de Jodenvervolging in vergelijking met de kennis van andere onderdelen van de Tweede Wereldoorlog. Verder vinden Nederlanders het dagelijks leven tijdens de Tweede Wereldoorlog en het verzet een interessant thema.

- **Nationale perspectief op de Tweede Wereldoorlog meest aansprekend** Nederlanders vinden de Tweede Wereldoorlog het meest interessant op nationaal niveau. Dit wordt in het algemeen interessanter gevonden dan de Tweede Wereldoorlog buiten Nederland. In dit onderzoek is geen bewijs gevonden voor het idee dat Nederlanders de oorlog interessanter gaan vinden naarmate de oorlog dichterbij is. Zo blijken Nederlanders de oorlog op lokaal en regionaal niveau minder interessant te vinden dan de oorlog op nationaal niveau.

- **Relatief weinig interesse in de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog**. De interesse voor de nasleep van de Tweede Wereldoorlog is relatief laag. Ook de kennis op de gebied blijft duidelijk achter in vergelijking met de kennis van bijvoorbeeld de aanloop en het verloop van de Tweede Wereldoorlog. Ook de oorlog in Nederlands-Indië vinden veel Nederlanders niet een aansprekend onderdeel van de Tweede Wereldoorlog. De kennis over de Tweede Wereldoorlog in Azië is ook beduidend lager dan de kennis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland en Europa.

- **Steun voor 4 en 5 mei groot en stabiel.** Een overgrote meerderheid van de Nederlanders vindt de jaarlijkse herdenking op 4 mei en de jaarlijkse viering op 5 mei (erg) belangrijk. In het algemeen vinden Nederlanders 4 mei (iets) belangrijker dan 5 mei. Enkele schommelingen daargelaten lijkt de steun voor deze 2 dagen niet af te nemen door de tijd heen.

- **Nederlanders herdenken en vieren breed**. Traditioneel gezien zijn de herdenking op 4 mei en de viering op 5 mei onlosmakelijk verbonden met de Tweede Wereldoorlog. Veel Nederlanders herdenken op 4 mei echter niet alleen de oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, maar veel Nederlanders herdenken ook de slachtoffers van andere oorlogen. Ook viert slechts een minderheid van de Nederlanders enkel de Bevrijding op 5 mei. De meeste Nederlanders vieren op 5 mei de vrijheid in het algemeen.

- **Tweede Wereldoorlog heeft invloed op men denkt over de huidige samenleving** Een grote meerderheid van de Nederlanders vindt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de wereld van nu te begrijpen. Het is relevant voor thema's als democratie, vrijheid, grondrechten, intolerantie, onverdraagzaamheid, oorlog, haat en terrorisme. Ook kan deze geschiedenis invloed hebben op hoe men denkt over bevolkingsgroepen in Nederland.

- **De Dodenherdenking betekent voor Nederlanders vooral respect, bezinning en verbondenheid.** Voor ongeveer 9 op de 10 Nederlanders is 4 mei vooral het respect tonen voor oorlogsslachtoffers. Verder is 4 mei voor veel Nederlanders ook een moment van bezinning reflectie: het moment waarop men stilstaat bij de gevolgen van oorlog en dat men zich realiseert dat vrede en vrijheid levens kosten. Ook koppelen veel Nederlanders 4 mei aan saamhorigheid en de Nederlandse identiteit. De betekenis van 4 mei lijkt over de tijd heen stabiel te zijn.

- **Op 5 mei staan Nederlanders vooral stil bij het feit dat vrijheid niet vanzelfsprekend is.** Ook mensenrechten, democratie en rechtstaat zijn thema's die Nederlanders koppelen aan 5 mei. Deze thema's lijken zelfs belangrijker te worden over de tijd heen. Het is iets minder een dag waarop Nederlanders solidair zijn met mensen die niet in vrijheid leven. Een groot deel van Nederland voelt zich op 5 mei ook verbonden met andere Nederlanders.

- **Films en documentaires zijn de meest populaire manier om bezig te zijn met de Tweede Wereldoorlog** De meeste Nederlanders die in hun vrije tijd bezig zijn met de Tweede Wereldoorlog doen dit door middel van films en documentaires. Ook het lezen van (geschiedenis)boeken over de oorlog gebeurt relatief vaak. Ook het bezoeken van historische plaatsen en tentoonstellingen en/of musea komt regelmatig voor. Games, apps, archieven en radio worden veel minder gebruikt. Vooral de films Schindler's List, Soldaat van Oranje, Oorlogswinter, A bridge too far en Zwartboek zijn populair (deze zijn door meer dan de helft van de Nederlanders gezien).

- **Participatie in 4 en 5 mei is groot.** Veel Nederlanders participeren op een of andere manier op 4 en 5 mei. Vooral het houden van 2 minuten stilte op 4 mei is bijzonder populair. Ook volgen veel Nederlanders 4 en 5 mei in de media.

- **Informatieverschaffing en herdenken belangrijkste motivaties voor bezoeken van activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog.** De meeste Nederlanders die participeren in activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog doen dit vooral uit respect voor de oorlogsslachtoffers/om te herdenken en omdat ze meer willen leren over de oorlog.

- **Nederlanders zeer tevreden over activiteiten omtrent de Tweede Wereldoorlog** Onder verschillende doelgroepen is onderzoek gedaan naar hoe tevreden zij waren over de activiteiten die zij ondernomen hebben omtrent de Tweede Wereldoorlog (museums, herdenkplaatsen, nationale Dodenherdenking, Bevrijdingsfestivals etc.). Hieruit komt duidelijk naar voren dat participerende Nederlanders in het algemeen (heel) positief zijn over deze activiteiten. Uiteraard moet opgemerkt worden dat het hier waarschijnlijk deels om een selectie-effect gaat: als de activiteiten je niet aanspreken ga je hier ook niet heen. Desalniettemin voldoet het aanbod in het algemeen aan de verwachtingen.

6.3.**Hiaten**

Ondanks de rijke onderzoekstraditie op dit onderwerpt zijn er ook enkele (grote) hiaten in bestaand onderzoek.

Vooral globale interesse voor Tweede Wereldoorlog onderzocht De onderzoeken die gekeken hebben naar interesse in de Tweede Wereldoorlog hebben dit vooral heel globaal onderzocht. Zo is interesse in de Tweede Wereldoorlog in het algemeen onderzocht en interesse in enkele hoofdthema's is bekeken in bestaand onderzoek. Om echt te weten op welke onderwerpen van de Tweede Wereldoorlog Nederlanders "aan slaan" is het belangrijk om ook interesse in meer concrete thema's te onderzoeken. In het nieuwe doelgroepenonderzoek wordt van 25 aspecten van de Tweede Wereldoorlog in kaart gebracht of Nederlanders deze al dan niet interessant vinden. Ook onderzoek naar de geografische schaal waarop Nederlanders de Tweede Wereldoorlog interessant vinden is beperkt (dit onderzoek heeft zich vooral gericht op speciale doelgroepen). In het nieuwe doelgroepenonderzoek wordt dit ook in kaart gebracht voor een representatieve steekproef van Nederlanders. Tot slot wordt in het nieuwe doelgroepenonderzoek ook aan Nederlanders gevraagd waarom zij de Tweede Wereldoorlog al dan niet interessant vinden om zo een beter inzicht te krijgen in de interesse van Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog.

***Wie* vindt wat?** In sommige onderzoeken is getracht verschillen tussen Nederlanders in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog in kaart te brengen. In dit rapport zijn deze verschillen uitgelicht in kaders. Vooral het verschil tussen generaties/leeftijdscohorten is vaak onderzocht. Ook verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden en etnische groepen zijn regelmatig onderzocht. Helaas zijn veel potentieel belangrijke aspecten niet of veel minder vaak onderzocht. Denk hierbij aan attitudes, oorlogservaringen, politieke voorkeuren, algemene vrijetijdsbesteding, gezinssamenstelling en regio. In het nieuwe doelgroepenonderzoek worden deze aspecten wel meegenomen.

Meervoudige analyses ontbreken Om echt inzicht te krijgen in de mate waarin er verschillen bestaan tussen groepen Nederlanders in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog is het essentieel om meervoudige analysetechnieken te gebruiken. Zo bleek uit eerder onderzoek dat leeftijdsverschillen in collectief geheugen overschat werden indien rekening werd gehouden met aspecten als opleiding en etniciteit. Immers de oudste generatie is in het algemeen lager opgeleid en bestaat uit minder Nederlanders met een niet-Nederlandse achtergrond. Indien dergelijke aspecten niet meegenomen worden bij het schatten van leeftijdsverschillen kunnen groepsverschillen overschat worden en weten we nog steeds niet aan welke knoppen er nu gedraaid moet worden om betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog onder bepaalde groepen te verhogen. Kortom, het gebruiken van meervoudige analysetechnieken is essentieel om een valide beeld te krijgen van groepsverschillen in betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog.

Hoe kunnen groepsverschillen verklaard worden? In meerdere onderzoeken zijn verschillen tussen groepen Nederlanders naar voren gekomen. Het is echter belangrijk om vervolgens deze verschillen ook te verklaren: *waarom* zijn er verschillen tussen groepen Nederlanders in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog? Enkel indien je de mechanismes achter groepsverschillen weet, kan gericht beleid ingezet worden om deze verschillen te verkleinen.

Significantie toetsen ontbreken vaak In veel onderzoek worden verschillen tussen bevolkingsgroepen in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog weergegeven. Er worden echter niet altijd significantietoetsen uitgevoerd of deze worden niet vermeld[13]. Doordat al het onderzoek gebaseerd is op steekproeven kunnen er door toeval altijd verschillen zijn tussen groepen. Significantietoetsen zijn daarom noodzakelijk om te kunnen weten of deze verschillen ook daadwerkelijk significant/betekenisvol zijn en niet door toeval/door de steekproeftrekking komen. Om echt inzicht te krijgen in verschillen tussen groepen Nederlanders in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog is het daarom noodzakelijk dat in toekomstig onderzoek duidelijk wordt aangegeven of de gevonden verschillen ook daadwerkelijk (statistisch) significant zijn.

Emotionele voedingsbodem Tweede Wereldoorlog is onbekend. Er is weinig inzicht op dit moment in welke emoties de Tweede Wereldoorlog oproept bij Nederlanders. Er is in bestaand onderzoek gekeken naar welke emoties 4 en 5 mei oproepen en welke emoties Nederlanders verwachten te voelen bij een bezoek aan een concentratiekamp. Voor succesvolle communicatiestegreien is het echter ook goed om meer inzicht te krijgen in de emotionele voedingsbodem van de Tweede Wereldoorlog in het algemeen. In het nieuwe doelgroepenonderzoek is daarom wel gevraagd naar welke emoties Nederlanders ervaren als zij aan de Tweede Wereldoorlog denken.

Betekenis van de Tweede Wereldoorlog beperkt onderzocht. In eerder onderzoek is bekeken in hoeverre de Tweede Wereldoorlog invloed heeft (gehad) op hoe men nu denkt over Duisters en Japanners. Ook is gevraagd in hoeverre de oorlog invloed heeft op hoe men denkt over onvrijheid. Hiermee ontstaat echter nog geen goed globaal beeld over de mate waarin de Tweede Wereldoorlog het denken over de huidige samenleving/de wereld van nu beïnvloedt. In het nieuwe doelgroepenonderzoek wordt uitgebreider in kaart gebracht of de Tweede Wereldoorlog al dan niet van invloed is op hoe men denkt over belangrijke zaken. Meer specifiek wordt onderzocht of de Tweede Wereldoorlog van invloed is geweest op hoe Nederlanders denken over: racisme, tolerantie, vrijheid, vluchtelingen, internationale samenwerking, de Nederlandse identiteit, verzet, extremistische ideologieën, democratie, vredesmissies van Nederlandse militairen, huidige conflicten en oorlogen, godsdienstvrijheid, mensenrechten, kernwapens en vervolging. Ook wordt met het nieuwe doelgroepenonderzoek achterhaald welke lessen Nederlanders denken te kunnen trekken uit de Tweede Wereldoorlog voor de huidige samenleving en de wereld van nu. Om een beter beeld te krijgen van de betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor Nederlanders worden de respondenten ook gevraagd waar zij aan denken indien ze aan de Tweede Wereldoorlog denken.

Op welke manieren zijn Nederlanders bezig met de Tweede Wereldoorlog? Op basis van bestaand onderzoek ontstaat een globaal beeld van de mate waarin Nederlanders participeren

[13] Bijvoorbeeld NVO 2010 de viering van 5 mei wordt iets minder belangrijk gevonden door de groep van 13 tot en met 17 jaar. Zij scoren gemiddeld een 3,9 op de schaal voor belangrijk dat gehecht wordt aan 5 mei, terwijl het overall gemiddelde 4,1 is. Is dit verschil ook echt significant?

in activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog. Toch heeft tot nu toe geen enkel onderzoek echt heel gedetailleerd in kaart gebracht op welke manieren Nederlanders allemaal (kunnen participeren) in activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog. Zo zijn bijvoorbeeld debatten, de Liberation Route Europese en andere herdenkingen dan de Nationale Dodenherdenking niet of slechts beperkt onderzocht. In het huidige doelgroepenonderzoek hebben we uitgebreider in kaart gebracht op welke manieren Nederlanders stilstaan bij de Tweede Wereldoorlog. Zo hebben we gekeken naar verschillende manieren om mee te doen aan 4 mei en ook participatie op 5 mei is uitgebreid opgenomen in het huidige doelgroepenonderzoek. Daarnaast hebben we ook aan de hand van meer dan 10 activiteiten in kaart gebracht in welke mate Nederlanders andere activiteiten buitenhuis ondernemen. Aan de hand van 7 activiteiten wordt bekeken in welke mate Nederlanders thuis bezig zijn met de Tweede Wereldoorlog. Op deze manier wordt voor het eerst in deze mate van detail uitbereid in kaart gebracht op welke manieren Nederlanders bezig zijn met de Tweede Wereldoorlog.

Waarom doen Nederlanders wel of niet iets met de Tweede Wereldoorlog? De motivatie om wel of niet actief bezig te zijn met de oorlog is tot nu toe slechts beperkt onderzocht. Zo is slechts van een beperkt aantal activiteiten in kaart gebracht wat de motivaties waren om deel te nemen aan de activiteiten. Ook zijn veel van deze onderzoeken gebaseerd op kleine steekproeven. Daarnaast wordt niet in elk onderzoek aandacht besteed aan de vraag waarom mensen er voor kiezen om de activiteiten niet te ondernemen. Om bepaalde nieuwe doelgroepen aan te spreken is echter wel belangrijk om exact te weten waarom Nederlanders wel of niet bepaalde activiteiten ondernemen. In het nieuwe doelgroepenonderzoek geven we van meer dan 25 verschillende activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog aan waarom mensen wel, en even belangrijk, waarom mensen de activiteiten niet ondernemen.

Welk verhaal te vertellen? Het verhaal van de Tweede Wereldoorlog is uiteraard veelomvattend. De vraag is dan ook welk verhaal over de Tweede Oorlog het beste verteld kan worden om een optimaal aanbod van activiteiten te creëren. In bestaand onderzoek is regelmatig bekeken welke thema's mensen aanspreken. De mogelijke gevolgen van het kiezen van een bepaald verhaal zijn echter slechts beperkt in kaart gebracht. Eerder onderzoek liet zien dat het focussen op collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgt voor minder steun voor de Nationale Dodenherdenking in vergelijking met het huidige narratief. Ander onderzoek liet duidelijk zien dat een focus op het heden zorgt voor significant minder steun voor Bevrijdingsdag in vergelijking met een focus op het verleden. In andere woorden, op Bevrijdingsdag lijkt het beter om achteruit te kijken in plaats van enkel vooruit. Het is ook niet zo dat een koppeling tussen het heden en het verleden zorgt voor meer steun voor Bevrijdingsdag dan een focus op enkel het verleden. Een focus op het verleden lijkt, met het oog op de steun voor 5 mei, dus het meest effectieve verhaal op Bevrijdingsdag. In de toekomst zou het goed zijn dergelijk onderzoek breder in te zetten in de sector, bijvoorbeeld ook voor de opzet van tentoonstellingen.

Tevredenheid/evaluatie. Op sommige terreinen is reeds uitgebreid evaluatieonderzoek gedaan naar hoe bepaalde activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog ervaren en beleefd worden. Zo zijn er onderzoeken gedaan naar bezoekers van de Nationale Dodenherdenking, bezoekers van Bevrijdingsfestivals, bezoekers van de Nationale Start van de Bevrijding en bepaalde musea/tentoonstellingen. Toch kunnen hier nog wel stappen voorwaarts gemaakt worden. Het is goed om breder in kaart te brengen hoe het aanbod van activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog gewaardeerd wordt. Op deze manier kunnen verschillende organisatoren en initiators van elkaar leren en kunnen *best practices* uitgewisseld worden (wellicht rol voor platform). Ook longitudinaal evaluatieonderzoek (onderzoek over de tijd

heen) kan toegevoegde waarde hebben. Worden activiteiten (nog) beter? Antwoord op dergelijke vragen kan in de toekomst zorgen voor een (nog) beter aanbod van activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

Trendonderzoek Om goed trendonderzoek, analyses over de tijd heen, te kunnen doen moeten steekproeven gelijkaardig zijn en vraagstellingen identiek. Helaas zijn te vaak bepaalde vraagstellingen door de tijd heen veranderd[14]. Hoewel dit vaak ook verbeteringen waren van de surveyvragen is het wel goed om te realiseren dat valide trendonderzoeken over de tijd heen zeer lastig, en wellicht zelfs onmogelijk worden, indien de vragen tussentijds aangepast worden. Het verdient dan ook de aanbeveling om in de toekomst zo veel mogelijk vragen hetzelfde te laten zodat in de toekomst beter in kaart gebracht kan worden wat de trends zijn in interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Ook dient opgemerkt te worden dat het meeste trendonderzoek is gedaan naar steun voor en participatie op 4 en 5 mei, maar dat er minder trendonderzoek is gedaan specifiek naar bijvoorbeeld interesse in de Tweede Wereldoorlog

Vrijwel geen effectonderzoek Er zijn vrijwel geen onderzoeken uitgevoerd die kijken naar het effect van deelname aan activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog. We weten bijvoorbeeld dat in het onderwijs veel aandacht wordt besteed aan de Tweede Wereldoorlog, maar welk lesmateriaal is het beste? Welk lesmateriaal zorgt voor de meeste kennis en bewustwording en sluit het beste aan op de behoeften van de leerlingen en leraren? Verhoogt een verplicht bezoek aan een museum de interesse in de Tweede Wereldoorlog? Welke lessen hebben bezoekers van een concentratiekamp getrokken? Kortom, in hoeverre beïnvloeden activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog de interesse in, betekenisgeving aan en kennis over deze oorlog. Om een optimaal aanbod van activiteiten rondom de Tweede Wereldoorlog te creëren zou het goed zijn om dergelijk effect-onderzoek vaker uit te voeren in de toekomst.

Op zichzelf staand onderzoek In veel onderzoek naar de interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog in Nederland wordt totaal geen rekening gehouden met eerdere onderzoeksresultaten. Hierdoor vindt er te weinig daadwerkelijk accumulatie van kennis plaats, wordt te vaak het "wiel opnieuw uitgevonden" en worden minder dan mogelijk echte stappen voorwaarts gemaakt met nieuw onderzoek. Het is dan ook zeker een aanbeveling om nieuwe uitvoerende partijen aan te sporen eerst goed te kijken naar bestaand onderzoek alvorens het nieuwe onderzoek uit te voeren. Het is daarom belangrijk dat informatie over bestaande onderzoeken duidelijk en breed gecommuniceerd worden. Het beschikbaar maken van het document "SAMENVATTINGEN onderzoeken betrokkenheid WO2 2007-2017" op een publiek toegankelijke plaats (bijvoorbeeld op de website www.tweedewereldoorlog.nl) zal dit proces kunnen stimuleren. Idealiter zal dit bestand in de toekomst regelmatig aangevuld en geüpdatet worden.

Het begin, niet het einde Hoewel er reeds een rijke onderzoekstraditie is op het gebied van interesse in, betekenisgeving aan en omgang met de Tweede Wereldoorlog blijven er ook nog vragen onbeantwoord. Deze worden deels opgevangen door het nieuwe doelgroepenonderzoek en zijn deels uitdagingen voor de toekomst. Het is vooral belangrijk dat in toekomstig onderzoek echt de diepte in gegaan wordt en dat voorkomen wordt dat opnieuw gelijkaardig onderzoek uitgevoerd wordt dat slechts een beperkte meerwaarde heeft ten opzichte van bestaande kennis. Voor het maken van echte stappen voorwaarts zullen soms ook keuzes gemaakt moeten worden. Door te focussen op één specifiek onderwerp of één

[14] Aan wie denk je in het NVO en de maatschappelijke relevantie in de campagne-effect onderzoeken

specifieke doelgroep en dit uitgebreid te onderzoeken wordt wellicht meer winst behaald dan betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog (nogmaals) in de breedte te onderzoeken. Ook wat betreft onderzoeksmethoden kunnen grote stappen voorwaarts gemaakt worden. Het is belangrijk dat toekomstig onderzoek niet blijft hangen op het niveau van beschrijven, maar ook daadwerkelijk gaat verklaren. Het is hiervoor essentieel om meervoudige analysetechnieken in te zetten in toekomstig onderzoek. Ook het gebruik van innovatievere onderzoeksmethoden (zoals experimenten) kan toevoegde waarde hebben op de standaard survey die vaak uitgevoerd worden. Kortom, de belangrijkste uitdaging voor de toekomst is om echte vervolgstappen te maken. Om echt de diepte in te gaan rekening houdend met wat reeds bekend is.

BIJLAGE
–
OVERZICHT GEBRUIKTE STUDIES

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
1.	Onderzoek 4 en 5 mei	2007	Nederlanders	RTL Nieuws	TNS Nipo			
2.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Kennisonderzoek	2007	Nederlanders + aankomend docenten (primair en secundair onderwijs)	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
3.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakonderzoek	2007	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
4.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2007	Nederlanders (volwassenen & jongeren)	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Dienst Publiek en Communicatie i.s.m. Daphne Communication Management en Intomart			
5.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Gemeenteonderzoek	2008	Burgers + gemeenten	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
6.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakonderzoek	2008	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
7.	Publieksonderzoek bij SNMKA	2008	Bezoekers Nationaal Monument Kamp Amersfoort	SNMKA	Erasmus Universiteit Rotterdam (student)			
8.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2008	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Dienst Publiek en Communicatie i.s.m. Daphne Communication Management en Intomart			

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
9.	Onderzoek Bevrijdingsfestivals	2008	Bewoners festivalplaatsen + bezoekers & niet-bezoekers Bevrijdingsfestivals	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Veldkamp			
10.	Publieksonderzoek 4 mei	2009	Bezoekers Nationale Dodenherdenking	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Motivaction			
11.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Opinieonderzoek	2009	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
12.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakonderzoek	2009	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
13.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2009	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Dienst Publiek en Communicatie i.s.m. Daphne Communication Management en Intomart			
14.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Opinieonderzoek	2010	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
15.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakonderzoek	2010	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
16.	Toerisme naar begraafplaatsen De motieven van bezoekers van Nederlandse monumentale begraafplaatsen.	2010	Bezoekers de Grebbeberg en Zorgvlied	Universiteit Utrecht	Universiteit Utrecht (student)			

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
17.	Onderzoek Nationale Dodenherdenking	2010	Genodigden Nationale Dodenherdenking	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Motivaction			
18.	WO 2.0	2010	Geschiedenisdocenten voortgezet onderwijs	Elsevier	ResearchNed			
19.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2010	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Dienst Publiek en Communicatie i.s.m. Daphne Communication Management en Intomart			
20.	Remembering war to walk in the park at liberty	2011	Bezoekers Liberty Park	Universiteit Tilburg/Liberty Park	Universiteit Tilburg (student)			
21.	Jongeren over Oorlog Herdenken	2011	Jongeren	Ministerie van VWS (de directies Dienst Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugd)	Universiteit Utrecht (Professor Micha de Winter)			
22.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Themadeel	2011	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
23.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakonderzoek	2011	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
24.	Nationalism and the national dimension of cultural consumption Wave 1	2011	Nederlanders	Radboud Universiteit	CentERdata			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
25.	Effectonderzoek Campagne ‘4 en 5 mei’	2011	Nederlanders	Ministerie van Algemene Zaken	Dienst Publiek en Communicatie i.s.m. GfK Daphne en Intomart.			
26.	Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands	2011	Bezoekers Kamp Westerbork	NHTV	NHTV			
27.	Onderzoek Start Nationale Viering	2012	Genodigden Nationale Viering van de Bevrijding	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Motivaction			
28.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Kennisdeel	2012	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
29.	Nationaal Vrijheidsonderzoek Draagvlakdeel	2012	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
30.	Effectonderzoek Campagne ‘4 en 5 mei’	2012	Nederlanders	Ministerie van Algemene Zaken en het Nationaal Comité 4 en 5 mei.	Dienst Publiek en Communicatie in samenwerking met TNS NIPO			
31.	Onderzoek Bevrijdingsfestivals	2012	Bezoekers + niet-bezoekers Bevrijdingsfestivals	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Veldkamp			
32.	Nationaal Vrijheidsonderzoek: Gemeenteonderzoek	2013	Burgers, gemeenten en organisatoren	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
33.	Nationaal Vrijheidsonderzoek	2013	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
34.	Herdenken Duitsers	2013	Nederlanders	EenVandaag	EenVandaag Opiniepanel			
35.	Herdenken Duitsers jongeren	2013	Jongeren	EenVandaag	1V Jongerenpanel			
36.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2013	Nederlanders (jongeren & volwassenen)	Ministerie van Algemene Zaken en het Nationaal Comité 4 en 5 mei.	TNS NIPO onder begeleiding van de Dienst Publiek en Communicatie			
37.	4 en 5 mei campagne-effectonderzoek	2014	Algemeen publiek van 18 jaar en ouder + Jongeren van 13 t/m 17 jaar	Nationaal Comité 4 en 5 mei en Ministerie van Algemene Zaken	TNS NIPO			
38.	Tevredenheidsonderzoek Tentoonstelling De Tweede Wereldoorlog in 100 Voorwerpen	2014	Bezoekers tentoonstelling De Tweede Wereldoorlog in 100 Voorwerpen	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
39.	Oorlog in de klas	2014	Docenten in het primair onderwijs en geschiedenis- en maatschappijleerdocenten in het voorgezet onderwijs	Nationaal Comité 4 en 5 mei	BureauVeldkamp			
40.	Gebruik van speelfilms over de Tweede Wereldoorlog in de les	2014	Docenten (primair en voortgezet onderwijs)	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Nationaal Comité 4 en 5 mei			
41.	Nationaal Vrijheidsonderzoek	2014	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
42.	Onderzoek Bevrijdingsfestivals	2014	Bezoekers Bevrijdingsfestivals	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
43.	Herdenken Duitsers	2014	Nederlanders	EenVandaag	EenVandaag Opiniepanel			
44.	Freedom and Liberation Day in the Netherlands LISS panel	2014	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
45.	Freedom and Liberation Day in the Netherlands LISS Immigrantenpanel	2014	Nederlanders + nieuwe Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
46.	Holocaust concentration camp memorial sites: an exploratory study into expected emotional response/ Understanding Dutch visitors' motivations to concentration camp memorials	2014	Nederlanders	NHTV/ Stenden Hogeschool	NHTV/ Stenden Hogeschool			
47.	Nationale dodenherdenking	2015	Nederlanders	EenVandaag	EenVandaag Opiniepanel			
48.	Publieks-onderzoek 70 Jaar Vrijheid	2015	Nederlanders	Foundation Liberation Route Europe, De Gelderlander en de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45	Paulina Schmitz (Universiteit Wageningen/research trainee Bureau BUITEN)			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
49.	Herdenken en vieren in Nederland	2015	Gemeenten + organisatoren van herdenkingen en vieringen	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
50.	Nationaal Vrijheidsonderzoek	2015	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
51.	De Nederlandse belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog	2015	Nederlanders (algemeen publiek) + belangstellenden in oorlog en/of geschiedenis + studenten & docenten + professionele intermediairs	Kenniscentrum Oorlogsbronnen	TNS NIPO			
52.	Onderzoek Nationale Dodenherdenking	2015	Bezoekers Nationale + niet-bezoekers Dodenherdenking	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
53.	Effectonderzoek Campagne '4 en 5 mei'	2015	Algemeen publiek van 18 jaar en ouder + Jongeren van 13 t/m 17 jaar	Nationaal Comité 4 en 5 mei en Ministerie van Algemene Zaken	TNS NIPO onder begeleiding van de Dienst Publiek en Communicatie			
54.	Mémoires à Venir	2015	Jongeren (16-29 jaar) in 31 landen	Fondation pour la Mémoire de la Shoah & Fondation pour l'innovation politique	Ipsos			
55.	Children of Immigrants Longitudinal Study in the Netherlands – Wave 5	2015	Nederlandse jongvolwassenen + jongvolwassen met niet-Nederlandse achtergrond	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht/ Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
56.	In de schaduw van de oorlog: Activiteiten en behoeften van de tweede en derde generatie WOII-getroffenen	2015 - 2016	Bestuursleden & leden van organisaties voor tweede en derde generatie WOII-getroffenen	Arq & Nationaal Comité 4 en 5 mei	Arq & Nationaal Comité 4 en 5 mei			
57.	4 en 5 mei campagne-effectonderzoek	2016	Algemeen publiek van 18 jaar en ouder + Ouders met kinderen van 8 tot en met 16 jaar	Nationaal Comité 4 en 5 mei en Ministerie van Algemene Zaken	TNS NIPO			
58.	Nationaal Vrijheidsonderzoek	2016	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Bureau Veldkamp			
59.	Children of Immigrants Longitudinal Study in the Netherlands – Wave 5	2015	Nederlandse jongvolwassenen + jongvolwassen met niet-Nederlandse achtergrond	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht/ Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
60.	CILSNL Citizenship Education 2010-2011	2016	Middelbare scholen	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht/ Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			
61.	Oorlogsverhalen in de klas	2016	Docenten (primair en voortgezet onderwijs)	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Steunpunt Gastsprekers			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving aan de Tweede Wereldoorlog Omgang met de Tweede Wereldoorlog

	Data/onderzoek	Jaar	Doelgroep	Opdrachtgever	Uitgevoerd door	I	B	O
61.	Nationaal Vrijheidsonderzoek	2017	Nederlanders	Nationaal Comité 4 en 5 mei	Kantar Public			
62.	Herdenken in heterogene samenlevingen - LISS panel	2017	Nederlanders met en zonder Nederlandse achtergrond	Nationaal Comité 4 en 5 mei	De afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht			

Interesse voor de Tweede Wereldoorlog Betekenisgeving